

Рівненський державний гуманітарний університет
Художньо-педагогічний факультет
Кафедра івент-індустрій, культурології та музеєзнавства

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

на тему:

СВЯТКОВО-ОБРЯДОВА КУЛЬТУРА СХІДНИХ СЛОВ'ЯН

Виконала: здобувач вищої освіти
першого (бакалаврського) рівня
галузі знань 034 " Культурологія "
IV курсу очної форми навчання
Бурбела Анастасія Олександрівна

Науковий керівник:
к.п.н., доцент Андрощук І. М.

Рівне 2024

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ СВЯТКУВАНЬ У СХІДНИХ СЛОВ'ЯН	6
1.1. Походження свят і обрядів у східних слов'ян	6
1.2. Зміни в святково-обрядовій культурі в різні історичні періоди у східних слов'ян.....	13
1.3. Обрядові елементи у святах східних слов'ян.....	22
РОЗДІЛ 2. СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ВИМІР СВЯТКОВО-ОБРЯДОВОЇ КУЛЬТУРИ СХІДНИХ СЛОВ'ЯН.....	32
2.1. Роль свят і обрядів у формуванні національної ідентичності.....	32
2.2. Вплив сучасних факторів на традиційні святкування та обряди.....	37
2.3. Порівняльний аналіз свят і обрядів східних слов'ян із святами інших етнічних груп.....	44
ВИСНОВКИ.....	66
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	68
ДОДАТКИ.....	71

ВСТУП

Актуальність дослідження. Актуальність дослідження святково-обрядової культури східних слов'ян може бути визначена з різних точок зору:

1. Збереження та відновлення культурної спадщини. Вивчення свят і обрядів східних слов'ян може допомогти зберегти та відновити елементи культури, які можуть бути втрачені чи забуті. Це особливо важливо для збереження ідентичності та розуміння власної культурної спадщини.

2. Розуміння історії та етнографії. Дослідження святкових обрядів дозволяє краще розуміти історію та етнографію східних слов'ян. Це може прослідкувати розвиток суспільства, його цінності, традиції та зміни впродовж часу.

3. Міжкультурний обмін та розуміння. Вивчення культури східних слов'ян може сприяти міжкультурному обміну та розумінню. Це важливо в сучасному світі, де взаємодія між різними культурами стає все більш актуальною.

4. Сприяння туризму та культурній індустрії. Знання про святкові обряди сприяє розвитку туризму та культурної індустрії. Люди можуть бути зацікавлені у відвіданні місць, де збереглися традиції східних слов'ян.

5. Вплив на сучасне життя. Розуміння та використання елементів святково-обрядової культури впливає на сучасне життя, наприклад, через організацію свят, фестивалів чи використання традиційних символів у сучасних подіях.

Ведучи мову про розвиток традиційної культури та мистецтва (фольклору), мається на увазі не лише її успадкування на побутовому рівні, активне використання аматорами чи професійними виконавцями, але її широке впровадження в систему дозвіллевої, соціально-педагогічної та соціально-культурної роботи з різними категоріями населення.

Засвоєння наших духовних та культурних цінностей, підкреслює Б. Попов, є провідним фактором розбудови незалежної України та виховання нової генерації на засадах гуманізму.

Природне злиття людини з національною культурою, мистецтвом, побутом і традиціями формує її внутрішній світ. Саме завдяки їм утворюються духовні орієнтації і позитивні психологічні (життєтворчі) установки членів суспільства, відзначає Б. Піотровський.

В системі традиційної культурної спадщини значне місце займає дозвілля. Це скарбниця накопиченого протягом тисячоліть колективного досвіду відпочинку, спілкування, духовного, художнього та ігрового оформлення буття у бідні і свята. Видатний культуролог Ю. Бромлей відзначає, що дозвілля є грандіозним музеєм людства.

Метою дослідження є дослідження особливостей святково-обрядової культури східних слов'ян.

Для досягнення поставленої мети необхідно виконати наступні **завдання**:

- дослідити походження свят і обрядів у східних слов'ян;
- проаналізувати зміни у святково-обрядовій культурі в різні історичні періоди у східних слов'ян;
- виокремити обрядові елементи у святках східних слов'ян;
- дослідити роль свят і обрядів у формуванні національної ідентичності;
- визначити вплив сучасних факторів на традиційні святкування та обряди;

здійснити порівняльний аналіз свят і обрядів східних слов'ян із святами інших етнічних груп.

Об'єктом дослідження є святково-обрядова культура східних слов'ян.

Предметом дослідження є особливості святково-обрядової культури народів.

Методи дослідження. Лінгвістичні дослідження: Вивчення мови та мовних структур східних слов'ян може розкрити важливі аспекти їхньої культури, такі як спільність міфів, традицій і суспільних цінностей. Історичні дослідження: Аналіз історичних джерел, документів, хронік, літератури тощо може допомогти відтворити історію східних слов'ян, їхні соціальні структури, релігійні погляди та інші аспекти культури. Культурно-антропологічні дослідження: Аналіз фольклору, міфології, обрядів та звичаїв.

Соціологічні дослідження: Аналіз рівня розвитку, класової структури, співвідношення між різними соціальними групами тощо.

Практичне значення одержаних результатів. Практичне значення полягає у можливості використання результатів дослідження у вивченні навчальних дисциплін: «Культурологія дозвілля», «Художня культура», «Українська культура» і інші.

Апробація матеріалів дослідження здійснювалася на практичних заняттях із професійно-орієнтованих дисциплін під час здобуття вищої освіти на спеціальності 034 «Культурологія» в Рівненському державному гуманітарному університеті, а також шляхом подання до друку статті «Святково обрядова культура східних слов'ян» у «Питання культурології»

Структура дипломної роботи. Дипломна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків та списку використаної літератури з 34 джерел. Обсяг дипломної роботи складає 72 сторінки.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ СВЯТКУВАНЬ У СХІДНИХ СЛОВ'ЯН

1.1. Походження свят і обрядів у східних слов'ян

Для Центрально-Східної Європи період раннього середньовіччя був періодом формування великих слов'янських суспільств, зародження і становлення слов'янських держав, становлення слов'янської мови і національної культури.

Ще у 5-6 століттях на території сучасної України виникли два великих слов'янських товариства - Слов'янське та Антитське. Щодо останнього, то наприкінці XIX ст. М. Грушевський висунув гіпотезу, згідно з якою слово «анти» є сучасною назвою українців.

Господарство племені антів базується на культурному землеробстві, з відповідним набором інвентарю: плугом, сохою, серпом і кам'яним жорном для помелу. Крім землеробства існують також кочові форми тваринництва. Археологи також виявили ремісничі майстерні — залізоробні, ковальські, гончарні. Економічний прогрес сприяв змінам тогочасної суспільної структури і призвів до народження державних структур і формування перших політичних об'єднань, хоча вони не були дуже завершеними.

Пізніше, за літописними даними, відомо 14 різноплемінних груп, які об'єдналися в конфедерації — князівства, що створило передумови для виникнення східнослов'янських держав і розвитку культури.

Тривалий час при поясненні причин походження слов'янських народів, у тому числі й українського, пріоритет надавався міграційному процесу. Роль і значення аборигенних факторів пригнічуються або зводяться до нуля. Усі досягнення слов'ян у галузі культури вважалися випадковими.

Аналізуючи культурні, археологічні, історіографічні матеріали, історико-культурні пам'ятки, які земля і народ України подарували своїм сучасникам, можна зробити висновок, що незліченна кількість поколінь постійно змінювалась, і кожне покоління освоювало й використовувало всі

здобутки. Культура наших попередників внесла свій внесок у культурну спадщину. Тільки в I тис. н. е. українські землі майже шість століть були ареною наступального руху різних народів. Проте, як зазначає Н. Полонська-Василенко: «...хоч яка жахлива бувала навала, вона не винищувала всього населення. Не було миті, коли б поривався зв'язок між ...носіями старої та нової культури... від неолітичної трипільської культури до Української держави» [5].

Ремісництво та побутова культура східних слов'ян. Залишки землеробських знарядь і культурних зернових культур, етнографічні дані і документи свідчать про те, що економічною основою східних слов'ян було землеробство. Водночас існували скотарство і торгівля: полювання, рибальство, суднобудування. Останні відігравали важливу роль у житті слов'ян.

Серед ремісничих промислів поширеними були залізобудування та обробка металу. Рівень чавунних горнів і ковальського інвентарю залишався недосконалим до VIII ст. Хоча отриманий метал (ящик) менш якісний і потребує додаткової обробки, він цілком придатний для виготовлення основних інструментів, предметів побуту та зброї.

З VIII століття серед слов'янських племен спостерігається певний підйом ремесла. Металургія відокремилася від ковальства, виникли дрібні виробничі центри. Нові технології під впливом алано-булгарських племен Хозарського каганату призвели до подальшого зростання продуктивності праці, посилення диференціації і спеціалізації виробництва, розвитку всього господарства.

Ремісничі галузі, такі як гончарство, прядіння, ткацтво, обробка шкіри, каменю, деревини тощо, в умовах природного способу життя здебільшого залишаються в межах сімейного бізнесу та задовольняють потреби сім'ї.

Одним із елементів матеріальної і духовної культури людського суспільства є житло, яке відіграє надзвичайно важливу роль у житті людини.

Тому у давніх українців будівництво житла та вибір місця регулювалися великою кількістю обрядів та ритуальної поведінки.

Основним будівельним матеріалом наших предків та інших, у європейських народів було дерево. Згідно з етнографічними даними, віками було відомо, що східні слов'яни ніколи не будували хати там, де колись була дорога, або там, де знаходили людські останки, де хтось був поранений звірами чи ворогами. Сьогодні при виборі конкретного місця забудови виникла велика кількість різноманітних способів ворожіння: посів зерна, маніпуляції з водою, горщиками, вовною тощо.

Характерним для всіх слов'янських поселень є те, що вони були вкопані в землю на 30-80 см, іноді навіть більше, поки не було знайдено міцну материкову основу. Пізніше будували з дерева і мали дах, покритий деревом або соломою. У такому будинку взимку тепло, а влітку прохолодно. Неодмінним атрибутом слов'янської архітектури була піч з каменю або глиняних брусків.

Говорячи про традиційний посуд середньовічних русичів, слід згадати не лише вироби з глини, а й з дерева. Безумовно, широко побутували різноманітні дерев'яні миски, склянки, ступи, відра, діжки, вироби з берези, але вони не збереглися.

Керамічний посуд характеризується наявністю багатьох видів столового посуду: різноманітних горщиків, мисок, пателень, кубків, які розміщують у пічці з низьким склепінням. Це відрізняє посуд наших предків від інших народів, які використовували великі горщики, підвішені над піччю. Варто зазначити, що хоча форма горщиків, мисок і кубків однорідна на поверхні, кожне місце має свої особливості. Тому високі біконічні басейни найбільш поширені в центральній Наддніпрянщині. Тут головне — підняте блюдо з круглими лопатками. Поширені в інших регіонах кубки у Верхній Наддніпрянщині зустрічаються рідко.

Через поширеність ритуального спалення померлих сучасні наукові дані про особливості одягу східних слов'ян скупі. Можна стверджувати, що основні риси костюма наближені до селянського вбрання доби Київської Русі, а для реконструкції збереглися металеві деталі (фібули, пряжки, бляшки) та фрески, сорочка з вишитими манжетами, довгими рукавами та гостроносі туфлі. На думку етнографів, такі елементи традиційного одягу, як тунікоподібні сорочки, суконні вбрання, пояси, прості прикраси та покривала, походять з більш віддалених часів. Цей вид одягу поширений і серед інших етнічних груп Європи.

Слов'янські релігійні вірування. Роль релігії в розвитку мистецтва, науки і моралі відзначалася протягом середньовічної історії різних країн. У східнослов'янській релігії яскраво відображені дві найбільш характерні риси ранньосередньовічних землеробських племен: різноманітні форми культу природних сил і сімейний культ. Ранньою дохристиянською релігією корінних українців було язичницьке багатобожжя, або політеїзм, який являв собою суперпозицію різноманітних вірувань праслов'янських часів. Східні слов'яни образно помістили в природу багатьох чудових богів — русалок, берегів, лісовиків, мореплавців тощо.

У язичництві фантазії людей своєрідно поєднуються з людським світорозумінням, досвідом, що передається з покоління в покоління, втілюється в етичних, естетичних і моральних правилах. У народній поетичній творчості бог вищої сили приймає людський вигляд, але наділяється більшою силою, більшими навичками, здібностями та мудрістю. Негативні герої співіснують з позитивними.

Пантеон язичницьких богів формується на базі матеріалістичних уявлень. Так, на першому місці стояв Вседержитель, узагальнюючий Бог, він же батько природи і Владика світу, волею якого тримається доля всього і всіх. Далі йдуть бог світла Сварог та його син, особливо шанований на Русі, Дажбог,

Хоре чи Сонце. Це зумовлено тим, що сонце було життєдайною силою всього живого на Землі.

Особливо вшанованим був бог грому та блискавок Перун, ім'я його в перекладі зі старослов'янської означає «грим», з грецької — «вогонь». Вирази «Перун вбив», «Перунова стріла» свідчили про його необмежену силу. Дві сили йшли поруч з людиною — Білобог і Чорнобог, що уособлювали добро і зло. Один був народжений світлом, інший — птьмою; перший будував, другий — руйнував.

Особливо шанували жіночі божества. Слов'янські богині, починаючи від Матері-Землі, були дуже популярні у віруваннях і відображали природну першість усього живого на Землі. Поряд з чоловічим Аадом-Живом завжди стояло жіноче Лада-Жива, зображення її було символом життя: немовля, повний колос, дивоквітка, виноград або яблуко.

Основний пантеон відображала ціла низка малих божеств: Аель, Діванія, русалії, домові, водяники, лісовики та ін. У кожного з них люди шукали небесної мудрості, зверталися за щастям, ворожили, приносили жертви, кожний був покровителем певного роду діяльності, роду, сім'ї.

Поряд з віруванням в істот обожнювались всілякі духи і сили природи: сонце, місяць, зірки, повітря, вітер. Однак особлива шана віддавалась деревам: кожне символізувало той чи інший рід, плем'я свято оберігалось. Перше місце займав дуб, особливо старий — символ мудрості; ясен — присвячувався Перуну; клен і липа — символи подружжя; береза — символ чистоти. Мабуть, з цих давніх часів веде відлік поетичне народне свято Зеленої неділі, коли практично кожна українську оселю прикрашають зеленню як символом чистоти, сили духа, єднання з природою.

Священними вважали також птахів і тварин. Зокрема, зозуля — сприймалася як провісниця майбутнього; голуб — як символ кохання; ластівка — як доля людини; сова — як символ смерті і птьми. З тварин священними

були віл і кінь, а з комах — бджола і сонечко. Асоціативний ряд зрозумілий і сьогодні.

Поряд з матеріалізованими уособленнями божої сутності східні слов'яни вірили у присутність особливої суті — душі, яка, за їхнім поняттям, продовжувала існувати після смерті людини і залежно від її чеснот ставала або рабом, або добрим духом. На кожному кроці відчувалась присутність предків, «дідів», зокрема під час народження, весілля, смерті.

Важливою рисою віри первісних українців дохристиянських часів була радість. У їх пантеоні немає суворих і жорстоких богів, але вони живуть з природою, відчувають її тепло і благодать.

Крім культів і систем вірувань, у наших предків було також широко розвинене народне мистецтво, фольклор. В усній літературі слова й тексти ніколи не існують окремо, а завжди існують у контексті ритуальних дій, які, у свою чергу, мають практичне призначення.

Народна творчість слов'ян. Усна поетична творчість з давніх-давен користувалася широким поширенням у наших предків і є важливою частиною духовного життя людей праці. Вона висловлює тяжкість боротьби з силами природи, свій погляд на світ, свій смуток і радість.

Народні звичаї відображають процес праці, характер сільськогосподарських занять, побут тощо. Ці явища знайшли своє відображення в так званій календарно-обрядовій поезії, яку можна вивчати й досліджувати за давніми залишками побуту українців.

Віра в анімізм, одухотворення природи, віра в магічну силу її явищ найбільше відображена в календарній народній поезії. До таких поетичних творів належать зимові колядки та щедрівки, веснянки, русальні пісні, купальські, обжинкові та інші весняно-літні пісні. Переважна більшість із них стосується народження, смерті та воскресіння природи. Пізніше язичницькі ритуали обоження природи поєдналися з християнськими віруваннями про народження, смерть і воскресіння Христа.

Поступово більшість обрядової поезії втратила своє релігійне значення, залишилися лише колядки (виконувалися під час Різдва) та щедрівки (під час Нового року і Водохреща) довго зберігали ознаки своїх колишніх чудодійних функцій.

Неодноразово в календарях і обрядових віршах відображено трудовий процес різних пір року, радість молодості, кохання тощо. Зразки такої поезії збереглися у фресянках і шумках (обжинкових піснях) українських сіл.

Народні ідеали та сподівання відображені в казках, легендах, переказах. Образність і художня символіка фольклору створюють своєрідну, багату й неповторну поетичну основу українського народу. На відміну від попередніх текстів, народна творчість не була засвоєна ним. Навпаки, вона зберігається і існує разом з літературою і є джерелом багатьох літературних творів.

Тому досягнення східнослов'янського народу в галузі господарської діяльності, багата й різноманітна народна творчість, мораль, героїчна боротьба за незалежність від кочівників, поступове об'єднання в єдину державу – Київську Русь, сприяли розробці унікального, неповторного матеріалу.

1.2. Зміни в святково-обрядовій культурі в різні історичні періоди у східних слов'ян

Предки українців проживали на досить великій території, яка має давню історію. Стародавні слов'яни мали тісні зв'язки з різними народами стародавнього світу та їх культурами. Сучасна наука розрізняє такі основні етапи розвитку культури стародавніх слов'ян: лізипський, трипільський і черняхівський.

Деякі вчені, такі як Анічков Є.В., Боровський Я., Дзюба І. та Дмитренко М. висловлюють думку про те, що вже епоха пізнього палеоліту (близько 25 тис. рр. до н. е.) засвідчує існування на території України певного рівня культури. Так, розкопки біля сіл Мізинь (Чернігівська область), Добраничівка (Київська область) та Гінці (Полтавська область) виявили житла стародавніх мисливців. Ці житла були споруджені з дерева і кісток мамонта, вони мали вигляд наметів. Було знайдено крем'яні знаряддя праці, невеликі статуетки, що відображали образ матері і прикраси з слонової кістки з геометричним орнаментом.

У той період стародавні слов'яни навчилися добувати вогонь і вміли ним користуватися. Вони не тільки виготовляли знаряддя праці, але й вдосконалювали їх. Люди вийшли з печер, жили в будівлях на землі та навчилися будувати будинки. Основне заняття — полювання. Виникли первісні релігійні вірування, зокрема магія, фетишизм, анімізм. З ними формуються елементи первісного мистецтва.

Пам'ятки палеолітичної культури (або так званої мізинської культури) знайдені й в інших регіонах України, зокрема в Київській, Полтавській і Тернопільській областях. Це свідчить про те, що люди в епоху палеоліту вже мали певний рівень культури.

До епохи мезоліту (приблизно 15 000 років до н. е.) люди того часу змогли вдосконалити свої знаряддя праці, зокрема кам'яні сокири, молотки, долота та ножі, виготовляти луки та стріли та приручити собак. Розвивалося

рибальство, на берегах річок і озер з'явилися житлові будинки. У цей час удосконалюється організаційна форма первісноплемінних людей і формується матріархальний лад, який став основою суспільного розвитку. Виникли більш складні релігійні вірування, включаючи тотемізм і культ землеробства.

Епоха неоліту (приблизно 7 тис. до н. е.) характеризується переходом від збиральництва і полювання до землеробства і скотарства; вдосконалюються знаряддя праці; розвиваються гончарство і ткацтво; виникає основна культура землеробства і посіву. Все це значно полегшувало життя людей того часу. У цю епоху значно розвинулося мистецтво декоративних канатів, керамічні вироби прикрашалися прямими лініями у вигляді білих, чорних і червоних мотузок. Столові прибори багато розписані рифленими візерунками.

В Україні трипільська культура (5-3 тис. до н. е.) досягла найвищого рівня розвитку в період неоліту. Її назва походить від села Трипілля під Києвом, де київський археолог В. Хвойка проводив знамениті розкопки. Розвиток цієї культури тривав понад 2000 років, охоплюючи не лише добу неоліту, а й бронзового та залізного віку. Особливості трипільської культури такі:

- по-перше, у трипільців переважає колективне господарство, а основним джерелом виживання є землеробство та скотарство. Не **цуралися** полювання та риболовлі;

- по-друге, поселення будували на відкритих територіях без оборонних споруд. Вони були круглі з порожнім центром і використовувалися як загони для худоби. Побудований каркасний будинок має площу 140 квадратних метрів. Стіни розписані яскравим декором. Будинок розділений на різні кімнати для різних членів сім'ї. Опалювали хату піччю з глини. За підрахунками етнографів, у хаті проживало до 20 осіб, а населення налічувало понад 500 осіб;

- по-третє, трипільці проживали великими родами, очолюваними жінками. Дослідження показують, що їхній соціальний лад є матріархальним;

- по-четверте, поряд з високою культурою землеробства і тваринництва трипільці в той час мали великий інтерес до мистецтва. Великою популярністю користується виробництво різноманітних видів побутових керамічних виробів, особливо тазиків, мисок, горщиків, декоративної кераміки тощо. Ці вироби відрізняються яскравим декоративним розписом і привабливим естетичним виглядом. Їх художній рівень на той час був дуже високим;

- по-п'яте, релігійні вірування трипільців і похоронні ритуали досить розвинені. У їхніх житлах знайдено вівтарі у формі рівностороннього хреста. Цей хрест намальований охрою та прикрашений концентричними колами. Він знаходився на підвищенні, а біля нього розташовувались антропоморфні фігурки. Хрестоподібне узвишся — місце поклоніння трипільців своїм богам [15].

Географічний розмах трипільської культури був величезним. У той час на Наддніпрянщині, особливо на правому березі Дніпра і на лівому березі Дністра, жили слов'янські племена. Вторгнення войовничих кочових племен зі сходу знищило трипільську цивілізацію і дещо сповільнило розвиток її культури. Окремі елементи культури, а іноді й цілі культурні рівні були успадковані іншими народами, що проживали в Україні. Вони збереглися, переосмислилися і розвинулися в культурах цих народів.

Наприклад, поклоніння праматері - образу наймудрішої жінки, яка очолювала рід, поклоніння Розанізії - богині родючості, обряди, пов'язані з поклонінням Місяцю, зберігалися в Київській Русі аж до запровадження християнства. Пізніше наші далекі предки успадкували ремесло, будівельну технологію та культуру землеробства від культурної скарбниці, виробленої на ґрунті трипільської цивілізації.

Трипільська культура цікава не тільки своєю географією, але й тим, що вона виражає розквіт і вершину первісного землеробського мистецтва, багата космологічним і міфологічним змістом.

Розвиток української культури характеризується її взаємозв'язком із навколишніми національними культурами, особливо впливом культур східних і західних народів. Ще в епоху бронзи (кінець 4 століття до н. е. - початок 1 століття до н. е.) велика кількість народів зазнала впливу міграції, коли вони шукали нові місця для поселення. Місцеві жителі або нові іммігранти активно асимілюються. У результаті порушується стабільність культурного процесу, нечіткі межі культури епохи, виникають нові культурні елементи.

Творці нових культур мають різне походження. Деякі з них належать до індоєвропейської мовної сім'ї. На думку відомого історика О. Пріцака, індоєвропейці принесли на територію України важливі культурні елементи: у соціальній сфері – патріархат, у духовній – сонцепоклонництво, поліморфну мову (мова, яка закінчується в словах зміною або основні звуки для утворення граматичної форми слова) [3].

Творці другої частини асиміляційної культури належали до так званого племені «гануровиків», які прийшли з півночі, тобто з Прибалтики та Центральної Європи. Суміш двох народів та їхніх культур. У цей період, відомий як «пізніє трипілля», культура східних слов'ян зазнала великих змін: хліборобів замінили вершники, цивільне населення — воїни, худобу — коні тощо. Поселення побудоване на високому і стрімкому береговому масиві, оточеному ровами, село має характер поселення. Змінювався характер житла, будували хати або напівземлянки, замість печей використовували відкриті вогнища. Змінювалися системи землеробства, різко збільшувалася кількість коней, що збільшувало швидкість пересування та військову мобільність.

Розвиток бронзолivarної справи, поява зрошувального землеробства, поява кочового тваринництва, удосконалення знарядь праці, зростання суспільних продуктів висунули на перший план необхідність охорони суспільного багатства. Головний герой стає кінним воїном, основною зброєю якого є лук і стріли. Відбувається мілітаризація суспільства. Мистецтво занепадало, особливо керамічне, втрачалася його технічна і художня

досконалість, зникла розписна кераміка, спрощувалося оздоблення. Все це призвело до занепаду східнослов'янської культури. Водночас, як відзначають деякі західні вчені, трипільська культура збагатила Західну Європу.

Наступним етапом у формуванні східнослов'янської родоплемінної культури була скіфська культура (VI—II ст. до н. е.). Серед багатьох іранських племен скіфи залишили в Україні найбільше культурних пам'яток. Історично ця назва охоплювала багато місцевих племен у південному регіоні Східної Європи. Право- та південне Лівобережжя України зберігають велику культурно-мистецьку спадщину скіфської доби. Були знайдені великі городища, наповнені курганами, оточені глибокими ровами або високими стінами. У ньому поховані скіфські царі, вельможі та воїни.

Під час розкопок виявлено, що в оточенні мертвих знаходилася зброя, прикраси, предмети побуту, забиті коні та слуги. Скіфське мистецтво збагатило слов'янську культуру, особливо житлову архітектуру. Відомий український культуролог М. Семчишин вважає скіфське мистецтво одним із джерел слов'янської культурної спадщини.

Виникнення грецьких колоній мало значний вплив на економічний і соціальний розвиток скіфських племен. Давня Греція стала постійним ринком збуту продуктів скіфського господарства (зернових культур, худоби, шкіри тощо). Деякі кочівники осіли поблизу міст і почали займатися землеробством і ремеслами. Розвивається гончарне та ювелірне мистецтво, виготовляються ювелірні вироби із штампованого та кованого золота, виникають складні техніки виготовлення кольорових емалей, чорніння срібла тощо. Грецька колонізація Чорного моря сприяла включенню культурних традицій східних слов'ян у сферу грецької культури.

У скіфському суспільстві утвердилося рабство, розвинулася державність, виникло Скіфське царство з територією від Дунаю до Дону (6—4 ст. до н. е.).

У міру наближення кордонів Скіфської держави до Римської імперії скіфська культура зазнала значного впливу римської культури. Наприклад, біля міста Заліща на лівому березі Дніпра виявлено сліди укріплень римського імператора Траяна. З того часу, як римські легіонери вступили на землі скіфського народу, між двома країнами почалися торговельні та культурні зв'язки. Це підтверджує скарб римських монет, виявлений археологічно на території міста Києва, а також скляний посуд і емалі римського походження.

Як пише М. Брайчевський, плем'я скіфів було особливою групою, спорідненою з іранцями, фракійцями, балтами та слов'янами, але не тотожною цим групам [11].

Античний історик Геродот (6 ст. до н. е.) описав соціальний поділ скіфського суспільства. На його думку, скіфи поділялися на три соціальні групи: царські скіфи, скіфи-воїни, які жили в причорноморському степу і займалися скотарством, і скіфи, які жили переважно в лісостепових районах Подніпров'я.

Усе це свідчить про те, що в скіфському суспільстві мало місце соціальне та майнове розшарування. Наприклад, у могилі покійного скіфського вельможі, розкопаній поблизу міста Майкоп, знайдено предмети із золота, срібла та міді, прикрашені звіриними мотивами та орнаментом, що нагадує пейзаж Кавказьких гір. Кожен соціальний клас походив від одного із синів першого скіфа Таргітая і мав свої божественні атрибути. Для воїнів цим атрибутом є бойова сокира, для царів і жерців — чаша, а для хліборобів — плуг і ярмо. Згідно зі скіфською міфологією, ці золоті предмети впали з неба на початку світу і з тих пір є об'єктами поклоніння.

Скіфи увійшли в історію як вправна кіннота, з досить могутньою «варварською» державою та численним військом. Їхні стосунки з сусідами не завжди були дружніми. Могутність Скіфської держави була послаблена персами й особливо виснажена походами царя Дарія. Розгром цієї імперії здійснили перський цар Антей і македонський цар Філіп, батько Олександра

Македонського. Остаточно скіфську державу знищили готи. Після цього скіфи злилися з іншими племенами та були асимільовані ними.

Скіфська культура є сплавом культурних традицій скіфського суспільства, що походять від бронзового віку, і античної культури грецької цивілізації. Про це свідчать скіфська кераміка, прикрашена рельєфним геометричним орнаментом, і декоративне мистецтво скіфів, в основі якого лежить зооноз, тобто зображення тварин.

Шедеврами скіфського мистецтва є малюнки на відомих вазах з Гайманової та Чортотлицької могили; гребінь із Солохи та Золота пектораль з Товстої могили. Художній вигляд мають скіфські кам'яні статуї із зображенням воїнів. Оригінальна пам'ятка скіфської скульптури — зображення бога Папая, що знайдене на Лисій горі в Дніпропетровській області. Від скіфів, на думку О. Пріцака, українці успадкували деякі елементи одягу (білу сорочку, чоботи, гостроверху козацьку шапку), окремі деталі озброєння (сагайдак, пернач), запозичили окремі слова (собака, топір та ін.) [7].

Деякі вчені вважають, що скіфи були сміливими, хоробрими і здібними воїнами, але поганими ремісниками. Їхні мистецькі твори виконувались переважно іноземними майстрами, зокрема грецькими. Є думка, що культура скіфського періоду має міфологічний характер. При цьому деякі вчені спираються на міф про походження скіфів, що записаний Геродотом. У міфі сказано, що «на березі Бористена від скіфських богів Папая і Апі — доньки Бористена народився перший скіф Таргітай (або Таргітаон). Таргітай мав трьох синів: Іпоксая, Арпоксая і Колаксая. Папай подарував внукам золоті плуг, ярмо, сокиру і чашу, що впали з неба. Підійшов до золота старший син — воно загорілося, потім середульший — знову загорілося, лише молодший зумів узяти ті речі холодними і тому став за головного царя над скіфами». Для скіфської культури, зокрема для мистецтва, властива міфотворчість, але ця риса характерна й для культур інших народів.

Вважається, що у скіфів розуміння навколишнього світу базується на міфічному мисленні. Для вираження міфічної картини світу потрібні були символи та образи, але їх у скіфів не було. Вони запозичують символи з інших культур, але інтерпретують їх по-своєму. Це призвело до появи в скіфському мистецтві так званого анімалістичного стилю. З часом цей стиль став надбанням не лише української, а й європейської культури.

У скіфів був свій пантеон. Згідно з Геродотом, сім головних богів особливо шанувалися. Перше місце посідає Табіті, богиня вогню та стихій. Вона вважається найсвятішою серед усіх давніх індоіранських народів. Друге місце в списку займає повага до пари Папая і Апі - богів неба і землі, які вважаються прабатьками людства і творцями всього земного світу.

Наступним етапом культурного розвитку давніх слов'ян стала так звана черняхівська культура, яку археологи датують II—V століттями нашої ери. Цей період в історії України відомий науковцям під назвою антиохійської культури. Антиохія вперше з'явилася на сцені історії, коли тюрко-монгольські племена вторглися в Європу. Після перемоги над готами (375 р.) анти зайняли Україну і заселили всю державну територію в її нинішніх кордонах. Анти займається фермерством. Вони живуть різними кланами і утворюють «сад», де разом обробляють землю і борються з ворогами. Очевидно, це було територіальне об'єднання на зразок хуторів чи карпатських сіл XIX ст. Згодом «відроги», що оточували місто, перетворилися на торговий центр, де селилися купці та ремісники. Селилися в цих місцях і багаті люди. Етнографічно відомо більше двох тисяч таких поселень.

Анти були хоробрим і войовничим племенем, яке вело тривалу війну проти Візантійської імперії та перейняло культурні цінності багатьох інших народів. Суспільно-політичний устрій антив нагадував демократію грецького зразка. Наприклад, візантійський історик Прокопій Кесарійський писав: «Слов'яни й анти не були під владою однієї людини, а жили тривалий час під спільною владою, так що все, добре і погане, вирішувалося спільно» [8].

Племена антів часто погано ладнали між собою, але в часи кризи обирали талановитого полководця чи князя, і тоді його владу визнавав увесь народ. Поступово розширювалися культурні та економічні зв'язки Ант з іншими народами, зокрема з візантійцями. Деякі вчені, зокрема М. Семчишин, вважають анти прямими предками корінних українців [10].

Антська культура характеризується тим, що знайдено в могильниках біля села Зарубинці, потім біля села Черняхів, яке знаходиться в Київській області. Так звані зарубинецька культура та черняхівська культура характеризуються керамічним мистецтвом і мають певні особливості. Кераміка зарубинецької культури виготовлялася переважно вручну і була чорного кольору, тоді як кераміка черняхівської культури виготовлялася за допомогою гончарного круга і була сірого кольору.

Найціннішими, за словами археологів, є знахідки поблизу с. Черняхів, тут розкопано 250 могил. Виявляється, на одних кладовищах спалених небіжчиків ховали за давніми слов'янськими звичаями, а на інших — у могилах. На думку деяких істориків, цей останній спосіб поховання був запозичений у візантійських християн.

У розкопаних могилах знайдено кераміку, горщики, миски, кістяні гребінці, кінське спорядження, намиста та інші прикраси. На кількох городищах знайдено спалені залишки проса та пшениці, що свідчить про досить високий рівень землеробської культури антів, а на інших городищах — склади зброї, що свідчить про високий рівень їх військової культури.

Мистецтво відіграє важливу роль у житті цих племен: одяг чоловіків і жінок прикрашають вишивкою, дівчата носять намиста та гірлянди, а предмети побуту та зброю прикрашають орнаментом. Скарби, знайдені поблизу середньої течії Дніпра, особливо Мартинівський скарб, свідчать про золоті, срібні та бронзові прикраси, інкрустовані коштовним камінням.

Правобережна Україна, від Києва до Карпат, густо заселена первісними українськими племенами з високим рівнем культури. Ця культура

сформувалася під впливом традицій місцевих народів, особливо тих, що жили в елліністичному царстві Причорномор'я. Воно мало оригінальні ознаки і стало основою для формування культури Київської Русі.

1.3. Обрядові елементи у святах східних слов'ян

У давнину не було постійних свят, оскільки це були сільськогосподарські свята: обряди проводилися відповідно до погоди та часу сільськогосподарських робіт, залежно від сонячного циклу та сонячної енергії, і лише пізніше християнство пов'язало їх із певними святами.

До кожного свята готувалися заздалегідь, наприклад: хату ретельно вимітали, щоб взагалі вивести з дому всю нечисть, така практика повсюдна і сьогодні. Перед Великоднем, а це Великий четвер, у хаті має бути чисто.

Багато глибоких давніх знань таїть в собі обрядовий український календар. Наші обрядові пісні загалом сягають дуже давніх часів, з часів переселення українців, а деякі вірування, що виникли в них, сягають чорноморсько-дунайської доби.

Тому наша святкова обрядовість має багато спільного з обрядами балканських слов'ян. Наші обрядові пісні часто набувають форми і змісту заклинань, щоб те, що співається, сталося: вродили врожай і плоди. Місія цієї ритуальної пісні полягає в тому, щоб допомогти плодам рости через пісні, звуки, танці та ритуальні дії. Наші веснянки, як правило, наповнені магічним ефектом ботанічних (рослинних) речовин.

Розвиток світогляду, релігії, суспільних і сімейних традицій ліг в основу створення змістово-формотворчої, тобто образної системи народної словесності та мистецтва, всеосяжною формою якої є народна драма. Розвиток культу предків і анімізму в родоплемінних суспільствах привнесли в народні ігри та обряди образи мертвих, які втілювали сили природи. Святкова обрядовість східних слов'ян здебільшого пов'язана з порами року та їх змінами, а також основними етапами землеробської праці. Також дуже важливі сімейні ритуали: весілля, дні народження, похорони тощо.

Універсальним періодом народного календаря, який увібрав найбільш типову народно-театральну творчість українців, були зимові новорічні свята з традиційною обрядовістю, які з прийняттям християнства інтегрувалися в різдвяні та новорічні свята. Найважливішим його елементом є колядування – черга свята супроводжується привітаннями та благословеннями у вигляді спеціальних колядок.

Початковий язичницький сенс цієї практики полягав у використанні магії для забезпечення багатства, здоров'я та благополуччя кожного члена та всієї родини (раси, громади). Найдавнішою формою колядування є синкретичний обряд, у якому елементи обрядового дійства, мови, музики, драматургії та гри поєднуються в одне ціле. По всій Україні важливу роль у

традиційних колядках відіграють веслярі, які надають обряду виразного театралізованого характеру.

Доісторичний звичай рядження властивий всім народам і характеризується багатьма типологічними рисами. В системі образів святкового рядження виділяються такі групи: зооморфні образи («коза», «кінь» чи «кобилка», «ведмідь», «баран», «півень» тощо — генетично пов'язані з тотемістичними уявленнями давніх слов'ян), образи «нечистої» сили і образи побутового характеру. Типовою, широко розповсюдженою і найбільш архаїчною формою рядження у східних слов'ян було ходіння з «козою». В дохристиянські часи цей звичай мав магічне значення — забезпечити кращий врожай, викликавши прихильність сил природи за допомогою магічних слів.

У календарно-обрядовій системі українців виділяється більш стійкий цикл — весняний, з характерними для нього піснями, танцями, іграми «веснянок» і «гайок», які становлять єдиний вид народної драматичної творчості. Давнє походження театрів визначило їх тематику (головним чином сільськогосподарську) і засоби виразності. Любовні теми та сімейні пісні також представлені значною мірою. Ядром деяких гаївок, венсянок і хороводів є драматична дія — боротьба дійових осіб, окремих персонажів або суперечка двох хорів, діалог у хороводі тощо. Серед весняно-літніх звичаїв і обрядів з'явилися також зооморфні ігри, у яких виконавці зображували різноманітних тварин і птахів та імітували їх поведінку, а також певні дії у взаєминах людини і тваринного світу. Основним способом вираження танцювальної гри є мова жестів і рухів, зміст якої розкривається в контексті всіх елементів гри у вимушеному поєднанні зі змістом пісні. Походження весняних ігор («мак», «льон», «сіємо просо» та ін.) дослідники пов'язують із своєрідними плесами магічної рослинності, обрядами, діями, цикл яких починається на початку сонячного року і продовжується протягом економічного сезону. Язичницьке поклоніння деревам і рослинам яскраво відображено також у традиційних

обрядах та ігрових персонажах українських «зелених свят» — «тополя», «куст».

Народна гра еволюціонувала в театралізоване видовище, розраховане на масову аудиторію і була основою для розвитку ранніх драматичних форм, з яких народилася «народна драма». Одним із справжніх зразків побутової народної драми є старовинне весілля. Українське весілля має всі ознаки драми: драматичні рухи, пісні-діалоги, монологи, моделювання рухів, танці, малювання, ігри-пантоміми тощо. Весільні драми мають три чіткі дії: побачення наосліп, заручини та весілля, а також фіксований склад головних героїв. Характер і структура весільних драм зумовили поширений український термін «грати весілля». Виразна видовищність і драматизм весільного дійства приваблювали професійних українських драматургів, які використовували цей матеріал у своїх творах.

Особливо цікавою є українська похоронна обрядовість, яка являє собою складний етнографічний комплекс, частиною якого є сидіння поруч з померлим. Особливо цікавою є особливість цього обряду в Карпатському регіоні, в якому влаштовуються забави та ігри, що ведуть свій початок від давніх загальнослов'янських обрядів. Навколо мертвих люди грали, особливо грали на різних музичних інструментах і виконували фантастичні рухи. Вся мета цих ритуалів - нейтралізувати смертельні сили і розважити скорботних родичів померлого. Серед типів похоронних розваг із драматичними ознаками в карпатській системі є ті, в яких основними визначальними ознаками є драматична дія, маскування та перетворення. У цій складній розвазі використовуються ритуальні елементи, характерні для святкової обрядовості.

Дослідники виділили три групи зображень похоронного обладнання: зображення тварин, міфологічні образи, соціальні образи та побутові образи. Серед образів тварин найпоширенішими є ведмідь і коза, які генетично пов'язані з анімістичними уявленнями давніх слов'ян. Народна пошана до ведмедя походить від язичницьких уявлень, вони вважають цю тварину

предком і тотемом, мають безпосереднє відношення до родючості та здоров'я. Міфічна група масок представлена образами «злих сил» — диявола, відьом, смерті — і відображає уявлення людей про зло. Інша структура гри включає образ «мерця», споріднений з образом «смерті». Походження і початкове значення цього образу пов'язане з важливою формою слов'янського світогляду — «культу предків». У народних поминальних розвагах спілкування з «небіжчиками» перетворилося на розгорнуту комедійну виставу — пародію на похоронні ритуали.

Творчість українського народу інтегрована у фольклорно-обрядові дії сценічних типів, заснованих на драматичних і театральних елементах — від первісної драми до розвинутих форм театральної гри. Співіснування численних і різноманітних традиційних явищ народної драматургії утворює естетичний феномен, визначений поняттям народної драми, який не лише відображає повний життєвий цикл єдності людини і природи, а й відображає еволюцію світогляду, громадський огляд, громадський погляд та інші складні комплекси. , є культурною основою всієї нації.

Найрізноманітнішим є цикл літніх обрядів, починаючи від Русалій (кінець травня), зелених свят (Трійця) і закінчуючи першими святами нового врожаю (Макви, Спас). Літні святкування охоплюють два різних мотиви: поклоніння головним природним стихіям, що дають життя селянам — сонячному світлу, воді та рослинам; і початок союзу чоловіка та жінки, продовження роду і, таким чином, підготовка до осіннього весільного сезону.

У центрі літнього календаря — купальський обряд, який поєднує обидві теми.

Купальський обряд — одне з найбільших літніх свят не лише в Україні, а й у багатьох країнах Європи.

Це свято символізує народження Купала, літнього сонця. Але історія християнської церкви може відповісти, чому ім'я Іван пішло від язичницького бога Купала. Це було в четвертому столітті нашої ери. Вона оголосила цей

день днем народження Івана Хрестителя, предтечі Ісуса Христа. Через християнізацію святого язичницьке ім'я «Купала» поєдналося з християнським «Іван». На території України купальські звичаї змінювалися протягом століть, завжди є місцеві відмінності і не всюди вони зберігаються однаково – особливо на Поліссі, як одному з прадавніх регіонів слов'янського світу.

Обряд багаття на Івана Купала пов'язаний із сонцепоклонінням, тому зазвичай обирають проводити обряд на горі, щоб підняти полум'я якомога вище. З гори котилися й палаючі колеса, обмотані соломною. Для багаття збирали все сміття: солому, старі речі, колеса. Перед усім цим «нечиста сила» мусила згоріти. Кожен із присутніх має принести щось до вогнища або бути побитим: «Хто без дров прийде, той без колін» Купальські багаття зазвичай розпалюють жінки чи дівчата, бо вона має функцію родючості, а вогонь має здатність народжувати. Тому, щоб мати можливість продовжити рід, усі дівчата та молоді жінки повинні брати участь у цьому святі. Найголовніший ритуал цього дня – «очищення» вогнем. Люди не спали всю ніч, танцюючи навколо багаття. Хлопці та дівчата бралися за руки і стрибали через багаття. Іноді через купальські багаття переганяють худобу, щоб уберегти тварин від хвороб. На багатті могли спалити сорочку хворої дитини, щоб вона швидше одужала. У вогні спалювали «купальську гілку» як жертву головному богу — сонцю.

Як і вогонь, вода також має здатність «очищати» і «лікувати». Тому в цей день купання стало ритуалом, відомим жителям усієї Європи. Люди вірять у цілющі властивості купальської роси, купаються в ній, купаються в ній. Дівчата пускають у воду вінки, щоб ворожити на долю. Потім дівчата роздягаються і приймають ванну, щоб «очиститися». Ритуальне утоплення купальського, маренового та іванового дерев імітує попередні жертвоприношення водоймі. За народним повір'ям, вода в день Івана Купала

вимагає жертвоприношень і вважається небезпечною. Тому людську жертву замінили її символічним образом — Купальським деревом.

Календарно-святковий цикл восени не становить цілісної системи, а його зміст в основному визначається виходячи з завершення всіх польових робіт і підготовки до зими. Більшість ритуальних дій перенесли в приміщення, у вигляді вечірніх молитов. Калиту можна вважати важливим святом (Андріїв день – свято вшанування сонця, яке відпочиває до весни).

Осіня обрядовість також спрямована на сімейне життя. На Покрові починається весілля. Інші свята також були пов'язані з одруженням або ворожінням обраних (Дмитра, Введення, Катерини та Андрія). Він залишається популярним під час святкування відомих національних свят.

Зимовий цикл поєднує сільськогосподарську та побутову тематику. Починається він вступом (4 грудня), що, за народним повір'ям, «літо в зиму переходить». З цього дня в серцях хліборобів починала спочивати земля, яку до Благовіщення не можна було торкнутися лопатою.

Зимова обрядовість також інтегрована з міфом про народження світобудови, тож найважливішим у зими є різдвяний святковий цикл (від Святвечора до Водохреща), пов'язаний із відродженням нового сонця. У ньому найбільше обрядів, які використовуються для забезпечення здоров'я, щастя і благополуччя. У той час українці колядували – співали обрядові пісні, що сповіщали про народження світу (християнські колядки – про народження Христа) і щедрували – бажали господарям хати та їхнім родинам достатку та рясних життєвих врожаїв. .

Багато обрядів проводяться в пам'ять про членів сім'ї. На Святвечір діти несуть подарунки та кутю, щоб роздати рідним і близьким, пом'янути душі померлих. Зимовий цикл триває до перехідних свят, що сповіщають про прихід весни, – Стрітіння та Обретіння.

Весняний цикл календарних свят був призначений для визначення майбутнього врожаю, тому велике значення мали ритуально-магічні дії,

пов'язані із закликаннями весни, тепла, птахів і дощу (Стрітіння, Обретіння, Яв Доха, Теплий Олекса, Благовіщення). Яв Доха (14 березня) збігається з початком слов'янського Нового року і вважається традиційним початком весни. Великдень (Воскресіння Христове) поєднує в собі давні язичницькі та церковні обряди і завжди вважався головним весняним святом у людей.

Свято Великодня припадає на весняне рівнодення, символізуючи перемогу світла над темрявою, дня над ніччю, тепла над холодом. Великодній обрядовий цикл включає: Страсний тиждень, Вербну неділю і Велику неділю, Великодній і Світлий (Великодній) тижні, з понеділками — Радунця (поминання предків) і Світлий (Волоцький).

Весна – це також час пробудження людських почуттів, тому жертвоприношення зосереджені на розвагах молоді, ворожінні, заклинаннях, жертвних піснях птахів, танцях орла, хороводах, даруванні дівчатами хлопцям крашанок тощо. Кохання супроводжується землеробською та іншою тематикою в обрядових піснях, танцях та іграх («Просо», «Хранитель», «Пан», «Зельман», «Буду вчити, вчитиму», «Зося-чорнуся») та одруження. також можна простежити теми - залицяння, побачення наосліп, пропозиції одружитися, "спів" пар - які відображають надії дівчат на успішне заміжжя.

Важливе місце в українській обрядовості займають і родинні свята. Українська родинна обрядовість включає звичаї та обряди, в яких тісно переплітаються дії, символи, атрибути різних епох і спрямовані на забезпечення щастя, достатку і добробуту родини, захист її членів від злих сил. До традиційної сімейної обрядовості належать обряди, пов'язані з біологічними циклами існування людини: народження, одруження, смерть. Таким чином, сімейні ритуали — народження, весілля, похорони, поминки — освячують перехідні або етапні моменти (вікові ініціації) у суспільному та індивідуальному житті. Обряди посвячення у вік належать до великої категорії обрядів переходу, метою яких є перехід людини з одного суспільства чи вікової групи до іншого. У процесі церемонії ініціації поетапно відбувається

відокремлення людини від старого середовища, розрив з минулим, повернення в суспільство і колектив, але вже в новому стані.

Панахида і поминки, що складаються з поминків і поминків, супроводжують людину після смерті і покликані забезпечити незворотній перехід душі померлого в світ предків і захистити живих від згубного впливу минулих життів. Душа померлого. Українці мають звичку поширювати допомогу сім'ї покійного на всю громаду. Коли хтось помирає, сповіщають усіх родичів і селян. Наприкінці похорону для всіх присутніх влаштовували поминки — обов'язкову ритуальну страву, до складу якої входило коливо з вареної пшениці та меду.

За східнослов'янськими віруваннями, «померлий має ті самі потреби, що й живі, особливо потребу в їжі», тому на поминальний стіл йому готували ложку, склянку з водою та їжу. На поминальні дні також готують коливо – їжу, принесену в жертву «померлим предкам». Святкування різних роковин (третій, дев'ятий і сороковий день) пов'язане з народним світоглядом на життя і смерть, оскільки вважається, що на третій, дев'ятий і сороковий день душа покидає тіло. Тіло перестає існувати. Крім того, протягом року в календарні свята (Святвечір, Радуниця) та в особливу «батьківську суботу» проводяться поминання всіх померлих близьких. Яскравим виявом язичницького культу предків на українських землях є звичай поминання.

Весільні звичаї - це розгалужена система обрядів, які супроводжують створення нової сім'ї. Він об'єднує три цикли: передвесільний (сватання, заручини, огляд дому, новосілля, планування свята), під час весілля та після весілля. Церемонія триває від кількох місяців до шести місяців і призначена для того, щоб познайомити родини зятя одна з одною в рамках підготовки до формування нової економічної одиниці та представити їх спільноті для підготовки до створення нової економічної одиниці. Молоді пари беруть на себе нові соціальні та сімейні обов'язки.

Підготовка до весілля супроводжується великою кількістю ритуалів. Основними подіями тут є дівич-вечір, випікання головного обрядового хліба – короваю та запрошення гостей, які оформляються окремо вдома у молодих, оскільки родини ще не возз'єдналися. Після цього починається справжнє весілля — драматична подія з музикою, співами, танцями, іграми та ознаками національного свята.

Одним із давніх елементів весілля є «кухня» — низка обрядів у шлюбну ніч, яка тривала навіть до середини 20 століття. Його мета — показати цнотливість молодого (прізвище). Важливими елементами весілля є покривало молодої, роздача хліба, обдарування гостей («репея»). Усі ці етапи весілля є обрядами: наречена приєднується до жіночого тіла, невістка – до роду чоловіка. Важливою частиною весільного обряду є також вінчання – обряд освячення вінчання в церкві, який є актуальним і сьогодні. Весілля — це «церемонія посвячення» двох молодих людей у повноправні дорослі члени громади.

Народження дитини супроводжується ритуалом, що складається з трьох тісно пов'язаних циклів: внутрішньоутробного, пологового і післяпологового. Перші два цикли включають звичаї, думки, вірування та ритуали поведінки, метою яких є збереження вагітності та забезпечення успішних пологів. Післяпологові ритуали призначені для захисту та очищення дитини, матері, батька, акушерки, а також для інтеграції новонародженого в сім'ю, громаду та церкву.

Народження дитини є дуже важливим для сім'ї, тому що сім'ї без дітей традиційно вважаються неповноцінними. Для української пологової обрядовості характерні залишки язичницьких вірувань із системою символів: вода, вогонь, земля, предмети рослинного і тваринного світу, їжа, питво та вироби з металу.

РОЗДІЛ 2. СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ВИМІР СВЯТКОВО-ОБРЯДОВОЇ КУЛЬТУРИ СХІДНИХ СЛОВ'ЯН

2.1. Роль свят і обрядів у формуванні національної ідентичності

Стародавні слов'яни мали багату культуру і мистецтво, які відображали їхні релігійні, соціальні та національні традиції.

Серед мистецтва давніх слов'ян виділяються такі напрямки, як народне мистецтво, декоративне мистецтво, живопис, скульптура та архітектура. Національні особливості давньослов'янського мистецтва знайшли своє відображення в різноманітних ремеслах — обробці дерева, скульптурі, гончарстві, вишивці, ткацтві.

Особливої уваги заслуговують ікони та настінні розписи храму. Їх візерунки тісно пов'язані з християнською символікою та зображеннями

святих. Розписи стін та ікон здебільшого зображують біблійні сцени та сцени з життя святих.

Стародавні слов'яни також виявляли великий інтерес до поезії. Багато з них відомі як народні поети. У віршах відображені всі сторони життя, від праці та війни до кохання та природи.

В архітектурному відношенні давні слов'яни будували дерев'яні храми, прикрашені барельєфами та розписом. Кам'яні будівлі зустрічаються рідко, але ті, що збереглися, свідчать про високий рівень майстерності та технічної розкоші.

Також варто згадати давньослов'янську міфологію та релігію. Вони вірили в багатьох богів, що представляють різні аспекти життя і природи. Релігійні обряди і традиції також мали велике значення в культурі давніх слов'ян. Одним із найвідоміших обрядів є святкування Коляди, яке символізує прихід зими та зародження нового життя. Ще одне важливе свято – Ярило, яке відзначається навесні і символізує відродження природи та життя.

У культурі давніх слов'ян також були відомі магичні та медичні практики, які базувалися на вірі в духовний світ і могутні сили природи. Ці практики часто пов'язані з ритуалами та традиціями, що передаються з покоління в покоління.

Усі ці аспекти давньослов'янської культури та мистецтва відображають їхні погляди та ставлення до світу. Вони збереглися в народних традиціях і культурних наслідках українського народу до нашого часу, що підтверджує високий розвиток давньослов'янської цивілізації.

У процесі розпаду первіснообщинного ладу у східних слов'ян формуються феодальні відносини, виникають племінні союзи (поляни, севільяни, древляни, білі хорвати, дуліби, українці-лічі, тефряни), а згодом — князівство, федерація. ранньофеодальних держав. У 9 столітті Київське і Новгородське князівства об'єдналися в одну державу — Київську Русь, яка стала однією з наймогутніших держав середньовічної Європи.

Подальший розвиток феодальних відносин призвів до поділу країни, що призвело до формування нових економічних, політичних і культурних центрів у другій половині XII — XIII століттях і створило передумови для формування Східної трійки. Шари. Набули популярності такі національності, як росіяни, українці та білоруси.

Проте давньоруська народність, як і будь-яке національне суспільство ранньофеодального періоду, не була однорідною. Він являє собою складний комплекс місцевих матеріальних і духовних культурних традицій, які в майбутньому відіграватимуть диференційовану роль.

Особливістю ранньої національної історії українців є те, що вона розвивалася в південно-західних районах Давньоруської держави (території Київського, Переяславського, Чернігово-Сіверського, Волинського та Галицького князівств) р.

Прийнято вважати, що приблизно в XII-XIII століттях почали з'являтися первісні ознаки української народності, пов'язані з територією, мовою, культурою, господарською діяльністю, побутом і звичаями. Відповідно до цього погляду, процес формування української нації в основному завершився в XIV-XVI ст. У цей період Давньоруська держава розпалася на самостійні феодальні князівства.

Порівняно тривалий процес українського державотворення ускладнювався і гальмувався агресивною політикою Литви, Польщі, Туреччини, Угорщини та інших країн проти сусідніх українських земель. Ще в XI-XII століттях угорські феодали окупували Закарпаття. З кінця XIV до першої половини XV століття Галичина і Східна Волинь були окуповані польськими магнатами, Литва — Західне Полісся, основна частина Волині, Поділля, Київщина і Хелт, де переважали Негов- Сіверська обл.

Починаючи з XV століття феодали Молдови окупували Північну Буковину, а на рубежі XV-XVI століть окупували турецький Судан - частину

Північного Причорномор'я. Тому до середини XV століття основна частина українських земель опинилася під владою іноземних феодалів.

Незважаючи на політичну роздробленість національних територій України, що гальмує продуктивність і культурний розвиток українського народу, між регіонами зберігаються економічні зв'язки. Водночас боротьба, що точилася за об'єднання захоплених іноземними феодалами розрізнених земель, сприяла консолідації української нації. Головним територіальним центром його формування було Середнє

Наддніпрянщина - правобережна Київщина, Переяславщина та Чернигово-Сіверщина. Саме тут утвердилася назва «Україна», яка згодом поширилася на всю національну територію українського народу.

У XV—XVI століттях у зв'язку з поселенням селян-утікачів на південно-західних околицях, появою запорозького козацтва та освоєнням Слобожанщини етнічна територія українців продовжує розширюватися.

З кінця XV до кінця XVI століття в ході боротьби селянства, традиційного козацтва та міської бідноти проти феодално-кріпосницького гноблення та національного гноблення формувалася Український козацький осередок Запорожжя, який сприяв розвитку українського козацтва. сприяти. Займався господарським освоєнням пониззя Дніпра та захистом південно-східних кордонів.

Безсумнівно, що історія Запоріжжя є одним із всесвітньо-історичних явищ, які сформувалися на місцевому ґрунті. Водночас в Україні було не лише запорозьке козацтво. Це Полісся і Слобожанщина, Буковина і Карпати та ін.

Незважаючи на соціально-політичні перешкоди та зовнішню політику, спрямовану на гальмування цього процесу, формування українського народу відбувалося на всій його національній території.

Традиційна родинна культура українського народу формувалася в період формування української нації. У кілька святкових днів у році дозвілля та розваги супроводжуються різноманітними ритуалами. Деякі народні свята

та обряди сягають корінням у глибину століть. Поступово деякі з них набули релігійного забарвлення. Деякі свята мають своє коріння в богослужінні.

Звісно, як це властиво будь-якому класово-суперечливому суспільству, українські свята розкішно відзначала лише шляхта.

Свята українського народу нерозривно пов'язані з його трудовою діяльністю, основними видами якої є землеробство і скотарство. З давніх часів зберігся комплекс календарних обрядів, присвячених зимовому та літньому сонцестоянню. Багато свят відзначають початок весни - вони пов'язані з первісним віруванням, що світ щороку відроджується заново, і що відродження відбувається навесні. У Стародавній Русі початок весни вважався початком нового року. Пізніше початок Нового року збігався з «візантійським» календарем, за яким Новий рік починався 1 вересня. Паралельно візантійському «Від створення миру» літочислення прийняте католицькою церквою «різдвяне» літочислення, за яким Новий рік починається 1 січня. Про існування на українських землях звичаїв, пов'язаних із січневим Новим роком, згадують документи XIV століття.

2.2. Вплив сучасних факторів на традиційні святкування та обряди

До традиційних свят належать не тільки календарні свята, а й фестивалі, що виникли в результаті громадських рухів, які широко використовували у своїй діяльності професійне та аматорське мистецтво. Серед них, насамперед, у багатьох європейських країнах особливо помітною є участь міських і сільських хорів громад. Спочатку найактивнішими в русі були світські чоловічі хори, об'єднані в спільні співочі товариства. Найчастіше навіть окремий хор називають товариством, а союз цих товариств об'єднує хори певної громадської чи політичної організації національного масштабу. У міру збільшення кількості хорів їх доповнювали мішані, шкільні, дитячі та юнацькі, іноді парафіяльні.

Перший у Європі пісенний фестиваль відбувся 25 червня 1843 року на головній площі Цюріха, Швейцарія. Всього тут зібралося 2106 осіб із 80 хорів. У 1935 році в Базелі відбувся 25-й (заключний) пісенний фестиваль, у якому взяли участь 166 хорів серед 12 000 виконавців.

Для швейцарських фестивалів характерний пошук нових художніх та організаційних форм. На деяких святах також проводяться конкурси хорів і виступи симфонічного оркестру.

Крім швейцарського хору, який виступав німецькою мовою, виступав також хор, який співав французькою, а також були запрошені хори з Німеччини, яка також має свою багату історію свята пісні. Історія цих фестивалів починається у Вюрцбурзі в 1845 році і закінчується приходом до влади фашизму. Для німецьких пісенних свят характерний пам'ятний характер, прагнення до популяризації мистецьких цінностей. Вони оселилися на широких сходах церкви, а потім і на стадіоні. Під час фестивалю збираються хори, також популярні оркестри та симфонічні оркестри, до участі запрошуються відомі оперні співаки та диригенти.

Найбільший і найтриваліший співочий фестиваль відбувся в Австрії в 1928 році, коли до Відня з'їхалися німецькі хори з усього світу, у яких взяли участь близько 200 тисяч виконавців.

Приблизно одночасно з Західноєвропейським пісенним фестивалем активізувався хоровий рух в Естонії, Латвії та Фінляндії. Автономія цих балтійських народів у галузі культури дозволила їм створювати хори, які брали участь у національному русі, пропагували його цілі, пробуджували національну свідомість цих народів проти гніту царизму, німецької аристократії та шведського феодалізму. Оверлорд (Фінляндія) і культурні впливи, чужі людям.

Дослідник розвитку співочих фестивалів В. Джакратіс зазначав, що не скрізь є благодатний ґрунт для співочих фестивалів. Тому в сусідній Польщі, для якої характерна мелодійність народної пісні, пісенні фестивалі не склалися. В інших країнах Західної, Центральної та Південної Європи це ще не стало традицією.

Народи східного узбережжя Балтійського моря вже в середині 19 ст. В Естонії було створено багато хорів і навіть кілька парафіяльних пісенних

фестивалів. У той час велику культурно-просвітницьку роботу вело чоловіче співоче товариство «Ванемуйне», яке організувало в 1869 році перший фестиваль естонської пісні. Всього брали участь 46 хорів, 789 співаків та оркестр із 56 музикантів. Глядачів зібралося близько 15 тисяч. Наступні пісенні фестивалі організовуються товариствами «Лоотус» та «Естонія» та активно підтримуються організаціями взаємодопомоги майстрів та іншими громадськими організаціями. З часом до репертуару цих фестивалів входило все більше оригінальних творів естонських композиторів, з'являлися нові музичні жанри. Уже на друге свято 1879 року виступав мішаний оркестр із 202 музикантів, а на четверте свято (1891) — мішаний хор. Програма фестивалю 1896 р. відзначалася художньою складністю (зокрема, до неї входив фінальний хор опери М. Глінки «Іван Сусанін»). З 1910 року в Естонії беруть участь дитячі хори та симфонічні оркестри. Під час багатьох свят проводяться хорові конкурси, йдуть оперні вистави просто неба. У 1912 році в Нарві відбувся фестиваль, в якому брав участь естонський хор з Росії.

У період буржуазного панування естонські пісенні фестивалі (1923, 1928, 1933, 1938) організовував «Естонський співочий союз». Найбільше людей було під час фестивалю, коли зібралося понад 17 тисяч учасників. Протягом цього періоду організатори фестивалю намагалися збагатити програмне наповнення, виконуючи окремі твори кращими хорами, організовуючи різноманітні масштабні вистави до Національного дня, оперні вистави, спортивні гала-концерти тощо.

Після Другої світової війни в Естонії проводилося багато пісенних фестивалів. З 1947 року і по теперішній час система регіональних пісенних фестивалів стабілізувалася, один за одним проводяться студентські та студентські фестивалі пісні та фестивалі народного танцю. У цей період вони були найбільшими, іноді досягаючи 35 000 учасників. Крім традиційних чоловічих, жіночих і дитячих колективів, є змішаний хор хлопчиків, а також російський хор. У 1969 році особливо урочисто відзначалося 100-річчя Свята

пісні. Під час цього фестивалю деякі хори несуть прапори понад столітньої давності під час процесії, в якій беруть участь співаки з дев'яти національних республік, а також Польщі, Німеччини, Фінляндії та Угорщини. Зведений хор супроводжує потужний оркестр із 600 музикантів.

Наступні естонські фестивалі проводяться регулярно кожні 4-5 років і є масовими та мають високу художню якість. Його підготовкою керують Національний організаційний комітет і Постійне бюро пісні Міністерства культури Естонії.

Хоровий рух швидко поширився в Л. в середині 19 ст, після 1860 тут було створено перше хорове товариство і проводилися місцеві пісенні фестивалі.

Перший масштабний пісенний фестиваль відбувся в Латвії в 1873 році, в якому взяли участь 45 хорів і 1003 співаки, супроводжувався оркестром з 16 музикантів і зібралася публіка.

11 000. У перших урочистостях уже брали участь мішаний хор і чоловічий хор, але репертуар був ще досить обмеженим. Більшу частину програми складають пісні та народні пісні латвійських композиторів. Це велике досягнення національного руху і сприяє розвитку національної культури.

До Першої світової війни в Латвії було проведено ще чотири пісенних фестивалі. Вони не мали грандіозного характеру, найбільший з них (1895 р., Єлгава) мав 5208 співаків, 300 музикантів і

23 духові оркестри. Так склалася традиційна структура фестивалю – релігійні концерти, великі фестивальні концерти та «пісенні битви», тобто змагання хорів. На Єлгавському музичному фестивалі прозвучала опера Глінки «Іван Сусанін», в репертуарі якої були дві російські народні пісні, а також твори Моцарта, Гайдна, Мендельсона. Для свят будували спеціальні сцени, іноді встановлювали величезні трубні органи.

У період латвійського буржуазного правління фестивалі проводилися в 1926, 1931, 1933 і 1938 роках. Останні три фестивалі були організовані «Асоціацією латвійських фестивалів і пісні». Під час першого свята в репертуарі були унікальні для Латвії пісні. Це свідчило про те, що організатори намагалися обмежити певні рамки національної культури, що викликало невдоволення та протести прогресивної громадськості, зокрема відомого латиського поета Й. Рейніса. Організація інших свят відрізняється різноманітністю. У 1931 році на честь фестивалю були виконані опера Верді «Аїда» та опера Бізе «Кармен».

Перший республіканський пісенний фестиваль у Латвії після Другої світової війни відбувся в 1948 році за участю 271 хору (14 500 співаків), у тому числі вперше дитячий хор із 2 000 учасників. У 1950 році на Республіканському фестивалі пісні відбувся перший народний танцювальний виступ, у якому взяли участь понад 20 тис. осіб. У 1955 році на спеціально збудованій сцені відбулося свято пісні, яке проводиться і зараз. Крім того, регулярно проводяться фестивалі пісні шкільної молоді, районні та міські свята, республіканські зльоти чоловічих і жіночих хорів різних міст.

Дещо інакше склалася доля Свята литовської пісні. Там з історичних причин режим проявив особливо брутальне ставлення до литовської національної культури.

Після повстання 1831 р. було закрито Віленський університет, а після повстання 1863 р. було заборонено друкувати польські книжки латинською мовою, що означало заборону будь-якої освітньої та культурної діяльності. Тому, хоча сусідні країни Балтії вже влаштовували колоритні масові пісенні фестивалі, поширювали хорівий дух, створювали оркестри, видавали газети, книжки, організовували й розвивали роботу шкіл і театрів, у Литві все було заборонаю та переслідуваннями. Національно-визвольний і відроджувальний рух зосереджувався насамперед на друкарстві та навчанні рідною мовою. У

1904 році було знято заборону литовської мови, і культурна діяльність негайно відновилася.

Проте спроби організувати свята пісні в 1906 і 1914 роках не увінчалися успіхом. Литовські музиканти вже були знайомі з рухом співочих свят у сусідніх країнах і почали влаштовувати концертні вечори, називаючи їх літніми та зимовими святами, а також святами пісні.

Перший справжній «День пісні» (Свято пісні) відбувся лише в 1924 році. Він готувався довго і пройшов досить успішно. В урочистостях взяли участь 77 хорів та військовий оркестр із 120 музикантів. Змішаний хор і хор виконали 34 пісні, в тому числі 13 пісень литовських композиторів і 121 литовську народну пісню.

Успіх першого хорового фестивалю надихнув на подальший розвиток хорового руху. Друге свято литовської пісні відбулося в 1928 році. У фестивалі взяли участь майже 6000 співаків, було зареєстровано 173 хори. На другий день свята пісенна програма повторюється точно з додатковим виконанням колективного твору (гімнастики) у супроводі мішаного хору. Другий фестиваль відвідало вдвічі більше, а програма була ще цікавішою.

У 1930-х роках Литовський центр музики і пісні, головна громадська організація, яка організовувала пісенні фестивалі, переживав біду: влада його не підтримувала, релігійні молодіжні організації боролися за своє право проводити музичні фестивалі. Тому, хоч масштаби музичного фестивалю були невеликими, його досвід організації та творчості став основою для організації масштабних співочих фестивалів після Другої світової війни.

Програми відпочинку в Литві з кожним роком стають різноманітнішими. Як і в Латвії та Естонії, тут встановлено дві складові фестивалю – «День пісні» і «День танцю». Крім того, з 1970 року структура фестивалю збагатилася ще одним днем - Днем фольклорного ансамблю, який передує самому фестивалю і відображає особливості художньої культури литовського регіону.

З 5 по 12 липня 2008 року в Ризі відбулися 24-й Фестиваль латвійської пісні та 14-й Фестиваль танцю на честь 90-ї річниці заснування Латвії. Загалом за 8 днів було проведено 39 концертів та інших заходів, половина з яких були безкоштовними.

У святі взяли участь: рекордна кількість учасників – 38 601 особа; 48 головних диригентів і керівників танцювальних творів, з яких 17 почесних; 394 хори, 54 вокальні колективи (включаючи групи нацменшин) та всього 18 464 співаків (на першому концерті 1873 було 212 хористів і 791 хорістів), 544 танцювальних гуртків із загальною кількістю 13 700 танцюристів, 55 духових оркестрів, 5 професійних оркестрів.

На спільному концерті Великої гільдії виступили 120 музикантів, які грають на народному інструменті «кокле», і вперше в історії пісенного фестивалю виступив чоловічий колектив.

10 липня 940 представників національних меншин взяли участь у заході «Латвійський вінок» Фестивалю національних меншин, що проходив у саду Вільманського. На фестивалі виступили 55 творчих колективів 15 національностей. У святі взяли участь 600 представників з інших країн, у тому числі хори, оркестри та танцювальні колективи з Німеччини, Норвегії, Швеції, Ірландії, Італії, Австрії, Нідерландів, Румунії та інших країн. Загальна кількість країн-учасниць фестивалю – 19. У фінальному концерті взяли участь 26 латвійських музикантів, які грали на волинці – найбільше за всю історію фестивалю.

Символ фестивалю зображує сонце, яке складається з точок різного розміру. Точки, що утворюють зображення сонця, символізують кожного учасника фестивалю, адже всі учасники разом створюють особливу атмосферу, емоції та відчуття єдності свята. Балтійський фестиваль пісні і танцю включено до списку культурної спадщини ЮНЕСКО. Латвія також визнана однією з провідних країн у сфері охорони нематеріальної культурної спадщини.

Варто зазначити, що вплив свят балтійців не може не позначитися на культурному розвитку інших регіонів. Нині подібні фестивалі проходять в Україні, Росії, Білорусі, Вірменії, Карелії, Чувашії, Комі, Башкирії та ін.

Як наслідок, свято пісні набуло широкого розповсюдження та постійно проводиться, сформувавши відносно стабільну традицію та відіграючи позитивну роль у підвищенні рівня мистецтва та культури в різних місцях.

2.3. Порівняльний аналіз свят і обрядів східних слов'ян із святами інших етнічних груп

Свята Давньої Греції

З виникненням класового суспільства свята використовуються панівними класами для виховання мас в інтересах цих класів. Яскравим взірцем такого виховання служать свята давньої Греції, культура якої, підготовлена попереднім розвитком людського суспільства і відносно високою культурою Сходу, досягла високого рівня. В давній Греції свята мали державний характер, високого рівня вони досягли в період найвищого розквіту рабовласницької демократії (6 – 5 ст. до н. е.).

Свята в давній Греції виникли на міфологічній основі (міфологія – це зібрання переказів про богів і героїв).

Більшість міфологічних образів спочатку були місцево шанованими божествами, але поступово з них виділялись, як головні, божества олімпійські. Водночас у міфах відображались явища суспільного життя – різні етапи в розвитку сім'ї і шлюбу, риси побуту мисливців, пастухів, землеробів і т. д.

Усього в Афінах було понад 50 присвячених богам святкових днів, які, однак, не були вихідними; у ці дні лише дозволялося їсти м'ясо – залишки від

жертвоприношень. Назви місяців афінського календаря також походили від імен прізвиськ богів, або від найважливішого свята місяця, присвяченого якомусь богові: 1-4 місяці були присвячені Аполлонові, 5-й – Зевсові, 6-й – Посейдонові, 7-й – Гері, 8-й – Діонісові, 9-й і 10-й – Артеміді, 11-й – Аполлонові й Артеміді, а 12-й – Афіні. 13-й додатковий місяць вставляли після Пасейдона, він називався «Пасідеон другий» і був присвячений Пасейдонові. Кожний день також був присвячений комусь із богів, ці дні не вважалися святими, але жертви богам приносили.

Одним із найповажніших і найшановніших богів був Зевс – верховний бог, повелитель грому й блискавки. У всіх великих містах стояли його храми, на його честь проводилися таємничі обряди, які не обходилися без людської крові, але головним святом на честь Зевса були Олімпійські ігри.

У країні Елладі, на Пелопоннесі розмістилася Олімпія, місце культа Зевса в давньому світі. Тут стояло багато храмів і будівель, в яких жили жерці, тренувалися спортсмени, а також розміщувалися склади дорогоцінних подарунків. Кожних чотири роки, починаючи з 776 р. до н. е., тут проводилися ігри. Тільки в 393 р. н. е. їх заборонив імператор Феодосій, а через тридцять років його наступник наказав спалити храм Зевса. В кінці 19 ст. Олімпійські ігри були відроджені за ініціативою П'єра де Кубертена і дійшли до наших днів як одне з найпопулярніших свят молодості і краси.

Лише один раз на чотири роки в середині серпня чи вересня оживала Олімпія. На час проведення припинялися війни і міжусобиці, проголошувався «мир Божий». Торговці ставили палатки і намети, пастухи пригоняли стада корів, отари овець і кіз, яких охоче купували для жертвоприношень. Проходили великими натовпами пілігрими, які виконували божественні або веселі пісні. Звідусіль збиралися спортсмени, кожен зі своїм учителем (тренером). На повозках їхали вельможі які брали участь у кінних перегонах. З грецьких міст урочисто везли дари для храму Зевса.

Ігри тривали кілька днів і включали всі види змагань, де можна виявити спритність і силу. Нагородою служив маслиновий вінок, символічний дарунок, неоціненний для тисяч юнаків, які прибули з найвіддаленіших міст давньої Греції в сподіванні на перемогу. Спортсмен, прикрашений цією священною гілкою, повертався до рідних країв як герой. На його честь ставили монументи, створювали гімни. Він сидів на почесному місці на публічних торжествах і утримувався на кошт держави.

Після війн з персами героїзм став найвищою цінністю греків і виявом цієї громадянської моралі служили Істмійські, Піфійські,

Немейські, Панафінейські ігри. І все-таки Олімпійські переважали їх як масштабністю, так і значенням.

Особливе значення греки надавали святам на честь Аполлона – сина Зевса і Лето, брата Артеміди, олімпійського бога сонця, який, вважалося, гармонізує та об'єднує небо, землю і підземний світ. Водночас він вважався губителем і пророком. Як бог родової аристократії Аполлон постійно протиставлявся Діонісові – богові землеробства й радіочості. Аполлон був пов'язаний із уявленням про традиційну мудрість, канон семи мудреців, «підпорядкованість» йому Мусіних агонів, отже, й усієї громадської сфери. У храмі Аполлона на Делосі зберігалася скарбниця Делосського союзу грецьких полісів і тут відбувалися збори його членів. У Дельфах Аполлонові був присвячений також і театр, який знаходився неподалік від храму.

Піфійські ігри у Дельфах на честь Аполлона були встановлені 586 р. до н.е. і влаштовувалися щочотири роки (водночас зі спортивними тут влаштовувалися музичні і поетичні змагання). Серед музичних змагань у Дельфах на першому місці стояло виконання т. зв. піфійського нома – складеної за певною схемою композиції, що виконувалася на флейті одним солістом у супроводі декількох музикантів. Оскільки Піфійське свято було безперечним авторитетом і законодавцем мод в Мусіних змаганнях по всій Греції, то й піфійський ном став обов'язковим і найголовнішим видом у

сольних агонах музикантів. На Піфійських іграх було встановлено додаткові змагання – крім змагань флейтистів, кіфаристів і кіфаредів – змагання трагіків та інші видовища.

Істмійські ігри, на яких переможець одержував у нагороду, за законами Солона, сто драхм, були встановлені 582 р. до н. е. Немейські ігри (на честь Немейського Зевса) встановлені 576 р. до н. е. Під час їх проведення влаштовувалися змагання музикантів і поетів, виконувалися ними – гімни у супроводі флейт або кіфар.

Аполлонові присвячувалися також урочисті процесії – дафнафорії, в яких несли лаврові гілки; наприкінці травня і на початку червня – таргелії (під час цього свята у давнину здійснювали жертвоприношення – скидали зі скелі двох фармаків); 31 жовтня

– апатурії, під час яких хлопчиків, народжених протягом року, вносили до списку громадян; 25 грудня святкували дні народження Геракла, Зевса і Аполлона. У Спарті Аполлонові присвячувалися також Гіакінфії і Карнеї. Не буде перебільшеним твердження, що Аполлонові присвячувалися усі свята греків, оскільки так чи інакше вони були пов'язані з триединою хореєю – співом, грою на музичних інструментах і танком, якими опікувався саме Аполлон Музагет, покровитель Муз.

Викликають інтерес свята, присвячені іншим богам Олімпу. Всі вони, як за змістом, так і за характером, організовувалися залежно від того, ким або чим опікувався той чи інший бог чи богиня.

Так, на честь богині Гери, дружини Зевса, заступниці жінок, через кожних п'ять років проводились ігри дівчат, які змагалися в бігу. Переможниця одержувала нагороду – маслинову гілку і шматочок печінки жертвовної тварини.

Свято Афродіти – богині кохання – відзначали звичайно весняної ночі в садах, з танцями й співами. Тільки зрідка вбивали для неї жертвовних тварин (зайців, кіз, поросят). Казали, що вона не любить кривавих жертв і що в своєму

храмі на горі Ерікс, у сицилії, сама щоночі змиває сліди крові на жертovníку жмутом зволоженої росою трави. Для неї спалювали пахуче зілля й приносили у жертву троянди, яблука, гранати й мирти.

Пишні свята – Панафінеї – присвячувалися богині мудрості – Афіні. Спочатку це було землеробське свято, поки цар Пейсистрат (6 ст. до н. е.) не перетворив його в головне афінське свято, яким урочисто ознаменувалися перегони на колісницях, змагання атлетів і музично-вокальні концерти. Звідусіль з'їжджалися артисти й виступали в Одеоні, великому концертному будинку біля підніжжя скелі Акрополь. Переможці одержували певну кількість олії, вичавленої із священних маслін Афіни (зберігалась вона в розмальованих амфорах). Після змагань під акомпанемент флейт дівчата у військовому вбранні виконували давній піррійський танець.

По черзі виступали три хори: хлопчиків, юнаків і чоловіків. Після конкурсу чоловічої краси, в якому брали участь найвродливіші юнаки і чоловіки Аттики, влаштовували біг с факелами. На вулицях до пізньої ночі лунала музика.

Наступного дня на світанку жителі збиралися біля однієї з міських брам, звідки повинна була виходити урочиста процесія. З першими сонячними променями виходив кортеж. Попереду чоловіки котили на колесах або несли на плечах священний корабель. На мачті і на реях розвивався пеплос – розкішний одяг із шерсті, пофарбований у жовтий та фіолетовий кольори. На ньому були вишиті сцени боротьби богів з гігантами. За кораблем вели жертвних тварин – корів і овець. Далі в установленому порядку, за яким стежили спеціальні розпорядники, йшли дівчата у білому вбранні, сановники, військо. Завершували процесію вершники – аристократи Афін. Вулиці в той день старанно прибиралися, будинки прикрашали зеленню й квітами, а обабіч вулиць стояли раби і іноземці з дубовими гілками в руках. Під співи гімнів і музику процесія обходила усі свята місця. І, нарешті, зупинялась перед Акрополем.

Знятий з корабля пеплос біля входу до храму віддавали в руки жриці Афіни, яка одягала його на давню дерев'яну статую. Стада тварин ішли під жертвний ніж, і коли в небо піднімався дим від жертownika, починався бенкет. Найурочистіший день року завершувався загальним святом: люди відвідували один одного, з вінками на головах ходили вулицями, вночі співали в садах і парках.

В останній, дев'ятий день Панафіней організовувалися змагання парусників. Афінський театр був не просто засобом розваги, а й насамперед важливою громадською трибуною, з якої відбувалася пропаганда ідей громадської самовідданості й моральної стійкості. На суд афінського народу – демосу – виносили найважливіші естетичні, філософські й соціально-політичні проблеми.

Пишна організація древньогрецьких свят виявилася і у створенні самого свята. Державні власті Афін залучали до написання сценаріїв поетів-професіоналів, кожного разу створювались нові тексти пісень. Складався і загальноміський сценарій свята.

Поети були режисерами-організаторами програм своїх філ. До оформлення свят залучались кращі художники.

Афінські свята були найорганізованішими в період рабовласництва народними театральнo-спортивними діями. Вони відрізнялись високим мистецтвом постановки й майстерності організації. Досвід цих свят використовували багато поколінь аж до епохи демократичних і пролетарських революцій. А такі риси античних свят, як масовість, демократичність, організованість, поєднання професійного мистецтва з народним характерні і для сучасного періоду розвитку масових свят.

Однак при переліку усіх позитивних якостей не можна забувати, що Афіни, як і вся територія Еллади, були рабовласницькою державою, суспільством класовим. Рабство складало ту основу, на якій базувалося все суспільне життя давньої Греції. Саме тому ідеал фізичної і духовної гармонії,

проголошений святами, був досяжним лише для тих, хто не зводився рабською працею до рівня тварин.

Таким чином, клас рабів не мав і не міг мати ніяких прогресивних ідеалів, проголошених древньогрецькими святами. Та й самі ідеали були недосяжними за рабовласницького ладу, коли на перший план виступала суперечність – створення матеріального добробуту невольницькою, рабською працею.

Розквіт грецького театрального мистецтва пов'язаний, насамперед з діяльністю великих драматургів, які творили в 6 – 5 ст. до н. е. – Есхіла, Софокла, Еврипіда й Аристофана. Глядачі називали театр «школою для дорослих», оскільки, незважаючи на міфологічну основу, античні трагедії і комедії були безпосередньо пов'язані з сучасністю.

Заклавши основи видовищних мистецтв, саме антична модель висунула й проблему коректного визначення таких понятійних пар як «театр» і «видовище», «театральність» і «видовищність», а також ідентифікації античної моделі з пізнішими уявленнями про сценічну творчість і мистецтво взагалі. Адже значення, в якому вживалося слово «театр» в античності, істотно відрізнялося від сприйняття цього поняття пізнішими часами. Самі грецькі театри з'явилися задовго до народження драми – вони користувалися в релігійних цілях, тут виконувалися дифірамби на честь Діоніса.

У центрі античного театру був обов'язковий алтар для здійснення релігійних відправ. Принаймні чотири рази на місяць тут відбувалися засідання народних зборів, які здійснювали контроль за діяльністю уряду і влаштовували доволі театральні судові засідання. У театрах, зведених на схилах гір, правителі збирали громадян для оголошення різноманітних повідомлень і прийомів іноземних послів, які виступали з промовами перед громадськістю міста, тут влаштовували диспути і т.п.

Свята Давнього Риму

Вплив грецької культури на інші країни поширився досить далеко, тим більше він відбився на найближчих сусідах. Так, південні береги Апеннінського півострова були настільки засвоєні греками, що античні автори називали ці краї Великою Грецією. Життя грецьких поселенців проходило тут у тісному спілкуванні з племенами Італії, одним з яких були етруски. До III ст. до н. е. етруски, могутні в минулому, втратили свої переваги, в результаті тривалої боротьби підкорились південноіталійським, грецьким містам і новому сильному супернику – Риму. Невелике плем'я латинів, які населяли територію між Етрурією і містами греків, зуміло підкорити собі весь південь Італії і сприйняло їхні культурні звичаї, зокрема видовища.

Ще при владарюванні етрусків їхній цар Тарквіній, як вважали самі римляни, спорудив великий цирк у Римі – для змагань на колісницях – і встановив видовищні свята, пізніше названими Римськими іграми. Так само, як у Греції, час проведення ігор вважався священним – припинялися усі державні і приватні справи.

Для етрусків були характерні і фесценніни – веселі й брутальні пісні, запозичені римлянами від жителів етрусського міста Фесценії. Ці пісні являли собою вокальний діалог двох хорів, який виконувався рядженими на багатолюдних театралізованих святах урожаю, а також на весіллях.

Були поширені у Римі і ателлани – це народні імпровізовані сценки, назва яких походить від оскського міста Стелла у давній Кампанії. Головними дійовими особами ателлани були постійні типи-маски – Буккон, Доссен, Макк, Папп та ін. Наявність традиційних персонажів визначало й однотипність сюжетних ситуацій ателлани, в основі яких була дурість Макка, шахрайство Буккона, скупість й честолюбство Паппа, шарлатанство Доссена.

У I ст. до н. е. Новієм і Помпонієм була здійснена спроба перетворення ателлани на літературний жанр із заздалегідь написаним текстом. Ці фарси були брутальними й жорстокими, особливо при зверненні до сексуальних тем,

а головними героями їх були Повія, Сутенер тощо. Зазвичай їх виконували після показу трагедій. Так з'явилася літературна ателлана.

Іншою народною виставою, запозиченою в III ст. вже від італійських греків, була «мім», яка одержала назву від грецького ж слова «наслідувати» (імітувати). Зміст сценок, які виконували міми, черпався з життя простих людей.

Особливе місце у давньоримському пантеоні належало богиням, яким вклонялися лише жінки: це Юнона Люцина, Матер Матута і Добра Богиня, відомі вже з VI ст. до н. е. Храм Юнони Люцини був побудований 379 р. до н. е. Культ Доброї Богині, відомий з II ст. до н. е., носив таємничий характер і справжнє ім'я цієї богині мали право знати лише жінки. Інший, поза містичний аспект таємничості пов'язаний із тим, що у сусідстві з храмом Юнони був розташований монетний двір. Урочистості на честь Юнони Люцини, богині, до якої зверталися під час пологів, називалися Матроналії, які справлялися у березні. У священнодійствах могли брати участь лише поважні жінки, котрі перебували у законному шлюбі. Під час свята жінкам робили подарунки.

Однак, наслідуючи форми святкувань і різних видів мистецтва у греків, панівні класи Римської імперії намагалися підмінити свята широких народних мас видовищами для них і тим самим позбавити свята характеру соціальної дії мас.

Видовища, організовані імператорською владою, були розраховані на відволікання мас від участі в політичному житті

країни, на придушення революційного духу й ініціативи народних мас. Звичайно вони проводилися протягом кількох днів і супроводжувалися безкоштовною роздачею їжі глядачам. Звідси й двочленна формула того часу – «Хліба і видовищ». Вона означала, що, по суті, народу відводяться видовища, а панівним класам – управління суспільством.

Об'єднуючи й експлуатуючи на свою користь всю область Середземномор'я, Рим накопичував не тільки величезні багатства; тут

скупчувались маси рабів у значно більшій кількості, ніж у Греції. У Римі налічувались не десятки, а сотні тисяч безробітних бідняків, усі вимоги яких зводилися до вже відомої форми.

Вимоги афінського і римського люмпен-пролетаріату були, по суті, однаковими. Але політична форма, в якій вони здійснювались, – іншою. В Афінах такою формою була безпосередня демократія: всі питання зовнішньої і внутрішньої політики вирішувались на народних зборах, і панівні класи могли проводити свою політику. У Римі, де і економічні, і суспільні відносини були менш розвинені, все було значно простіше. Участь мас у громадському житті країни виявлялася у створенні армії з пролетаризованих і декласових елементів. Отже, завдання видовищ полягало у вихованні такої «гармонійної особистості», як римський легіонер-завойовник.

Таке виховання необхідне було імперії не тільки для численних воєн, а й для боротьби проти рабів, які повставали проти жорстокого гніту. Не випадково на монетах, які здавна служили перевіреним пропагандистським засобам у римських володарів, зображення театральних постановок не з'являлися. Натомість на них часто були зображені картини кривавих видовищ, завжди обов'язково театралізованих; ці моменти дійшли й до наших днів.

У жанровому відношенні у структурі римських ігор розрізнялися: бій людей з хижими звірами у цирку; циркові ігри; гладіаторські ігри; сценічні ігри.

З видовищ у Римі трагедія не користувалася особливим успіхом. Побутова комедія виявилася значно доступнішою для римської публіки завдяки талантам Плавта й Теренція.

Значне поширення у римських театрах одержала грецька пантоміма – вистава, де все «панта», як казали греки, зображалося за допомогою танцю й жести, без слів. Актори називали себе не слугами Діоніса, як у Греції, а паразитами Аполлона. Немилозвучне сьогодні слово «паразит» означало тоді

«співтрапезник». Сценічна пантоміма (яку греки називали італійським танцем) набуває типово римського вигляду: танцівник у личині грає мовчки, а слова виспіває хор; тема обирається міфологічна, і для кожної вистави пишеться спеціальне лібрето. Мім (mimus – мім, мімічний актор, пантомімічний танцюрист; мімічна п'еса; пантоміма) став тепер великою авторською (mimographus – автор мімів у давньоримському театрі) п'есою з цікавим, нерідко заплутаним сюжетом, з великою кількістю дійових осіб і складним сценічним апаратом. Основні теми міма: подружні зради, пригоди розбійників тощо.

Однак, крім акторів і драматургів, у Римі існували інші співтрапезники Аполлона, які мали найменування – квіндецимвіри. Так називались п'ятнадцять мужів, обраних для виконання священних обрядів. Основна діяльність їх полягала в державному гаданні. Час від часу сенат доручав їх запитати в особливих «пророчих книгах», як ушанувати богів, щоб досягти повної безпеки. Відповідь жерців підказувала, що тих чи інших богів потрібно вшанувати певними обрядами, в тому числі й проведення театральних музичних видовищ.

Але потрібно зазначити, що організатори видовищ дедалі частіше відмовлялись від класичної форми вистав, запозиченої в греків. Влаштувалися видовища нового типу, до яких можна віднести насамперед такі, які відбувалися в Колізеї (в античності – «амфітеатр Флавіїв» на честь правителів Віспасіана й Тита, за яких була збудована ця споруда на 50 тисяч глядачів).

Урочисте відкриття Колізею відбулося в 80 р. н. е. Свято відкриття тривало 100 днів підряд.

Вистави-видовища проводилися приблизно таким чином. Після того, як сурмачі сповістили сигналом про початок вистави, служителі Колізею проводять по арені жирафів, верблюдів, антилоп і страусів, вивозять великі платформи, на яких грізно рикають леви. Списами підганяють носорогів і

слонів, в'яжуть канатами задні ноги кабанів для того, щоб розлютити їх. Кінні бестіарії-звіроборці – готуються зіткнутися з ними для розваги глядачів.

Виступи звіроборців виникли немовби на основі театральних вистав. Чим більше завойовувалось країн, тим частіше в спектаклі водились процесії великої кількості полонених, показ нагарбаної здобичі, в тому числі небачених римською публікою екзотичних тварин.

На арену поруч із воїнами-мисливцями виходили засуджені на страту злочинці й прирівняні до них прибічники християнства. Іноді людина, досить легко озброєна (з коротким мечем або легким списом), перемагала, і тоді вона отримувала в нагороду вінок і пальмову гілку, звичайно, якщо це був вільний громадянин. Значно частіше знівечені люди просили про смерть як визволення й під виття сп'янілої від кровопролиття публіки їх тут же, на арені добивали.

З 186 року до н. е. були відомі цькування хижаків, що відбувалися спочатку в цирку, а пізніше – в амфітеатрах. Зміст їх полягав в тому, що хижаки боролися між собою, або ж з ними боролися люди – бестіарії. Ще за часів республіки злочинця суд міг засудити до *bestiis dari*, тобто до віддавання у цирк, де хижі звіри шматували його на очах глядачів. У таких випадках засудженим попередньо вибивали зуби й ламали руки, щоб вони не могли чинити опір. Розрізняли бестіаріїв двох видів: тих, що брали участь у змаганнях добровільно, постійно тренувалися і вступали в бій добре озброєними, і тих, що були засуджені до цькування судом.

Злочинців, рабів, які завинили, прирікали і на таку страту. Серед пишних декорацій на арені з'являлася людина, яка грала на лірі і втілювала легендарного грецького співця Орфея. Здавалось, сама природа зачарована його грою: скелі, прислухаючись, наближались до нього, дерева схиляли віти, над ним літали птахи, до ніг тулились тварини. У фіналі ж цієї ідилії «Орфея» на шматки розривав ведмідь.

У цькуванні брали участь різні хижаки: леви, зрідка тигри (з 11 року до н.е.), але найчастіше леопарди, ведмеді. Помпей улаштував для римлян у

цирку цькування 500 левів, 18 слонів і 400 різних інших хижаків. Август у 2 році до н.е. під час урочистостей дедикації (освячення) храму Марса Месника, виставив 200 левів. Калігула влаштував цькування 400 ведмедів і такої ж кількості африканських звірів. З часів Августа на цькування з'являються бегемот, носоріг, крокодил та інші тварини, яких привозили до Рима із усіх кінців імперії. Влаштовувалися також бої з ведмедем і леопардом, вовком, диким кабаном, биком, а також, для розваги, цькування оленів, газелі і зайців собаками.

Іншим різновидом видовищ за участю хижаків були циркові вистави, в яких випускали тисячі страусів, оленів, кнурів тощо. 202 р. до н. е. арена амфітеатру була перетворена на величезний корабель, з якого під час вистави «висипалися» величезна кількість звірів: ведмеді, леви, пантери, страуси, котрих і перебили протягом семи днів. За правління Августа призначені для забави імператора і столиці африканські леви, коли їх мучив голод, безкарно спустошували поселення і поля, а на того, хто, захищаючи себе, наважувався вбити хижака, за законом, чекало суворе покарання. Цей закон був скасований лише за правління Юстиніана. Із занепадом Риму цькування звірів не припинилося – 1161 р. такі розваги влаштовувалися під час свята Різдва Христового у Константинополі у присутності імператора та імператриці на іподромі.

Сумна слава Колізею була пов'язана із боями гладіаторів.

У етрусків був звичай: вони змушували битися на могилах своїх близьких полонених чужоземців. У римлян гладіаторські поєдинки стали поступово публічними іграми й до початку V століття нової ери були одним з основних видовищ, особливо в епоху імперії.

Особливо популярною в глядачів була так звана «ловля риби», бій між мурміллоном і ретіарієм. Перший з них, озброєний мечем і щитом, мав на шоломі зображення риби (звідси й назва гладіатора – «мурміллон»); другий за зброю мав заточений тризуб і металеву сітку («ретіарій» у перекладі з

латинської означає «той, що носить сіть»). Мета «гри» полягала в тому, що ретіарій повинен був заплутати суперника сіткою, звалити його на землю і, якщо того бажає публіка, прикінчити «рибу» тризубом; мурміллонові ж належало уникнути «риболова» недоторканим і при першій же можливості самому дістати противника мечем.

Якщо гладіатори вели бій вміло, красиво, то глядачі іноді прощали того, хто потерпів поразку, дозволяли зберегти йому життя.

Коли поранений гладіатор піднімав догори палець лівої руки або всю руку, такий жест означав, що він просить публіку про помилування. У відповідь глядачі махали хустками або теж піднімали пальці, значить, помилували відважного бійця, який втратив здатність боротися далі. Якщо ж глядачі звертали великий палець лівої руки донизу або несамовито гукали «Добий його!» - це означало, що переможений бився невміло, виявив боягузтво в бою й переможець повинен нанести останній смертельний удар.

Гладіатори були добре підготовлені до рукопашного бою. Вони проходили навчання у спеціальних школах-казармах, де панувала жорстока палична дисципліна. Гладіаторами ставали насамперед військовополонені, які стали рабами.

Таким чином, гладіаторів убивали якщо не в стінах казарми, то на арені. В кінці бою на арені служителі Колізею заливали киплячою смолою переможених гладіаторів для того, щоб упевнитися в їхній смерті, і гаками стягували трупи.

Мистецтво гладіаторів високо цінувалося у Римі, про що свідчить той факт, що, коли гладіатор перемагав у багатьох змаганнях і це підтверджувалося врученими йому маленькими дощечками, то він нагороджувався почесною рапірою, що для раба ставала знаком волі. Напередодні бою для гладіаторів улаштовували «вільний бенкет», куди міг прийти кожен охочий.

Протягом 1-го століття н. е. були популярними так звані навмахії – так називалося видовище і архітектурна споруда для влаштування морських боїв; постановка морського бою називалася *naumachiam committere* або *exhibere*; *naumachiarius* – учасник навмахії. Це були інсценізації справжніх морських боїв, але під час таких ігрищ-забав задля розваги імператорів і запрошених на них гостей гинуло безліч рабів. А кожен імператор намагався в організації театралізованого вбивства маси людей перевершити інших. Так, якщо Юлій Цезар в 46 році до н.е. на честь перемоги над Галлією, Єгиптом, Понтом і Нумідією використав у навмахії 2000 бійців і 4000 веслярів, то в бійні, вчиненій Клавдієм I у 52 році нашої ери, брало участь 19000 чоловік і 50 кораблів.

На ознаменування тисячоліття Риму 248 р. від Р. Х. навмахію влаштував імператор Філіпп Араб. Цей видовищний жанр був оспіваний багатьма римськими поетами – Овідієм, Марціалом. Інколи навмахії здійснювалися і в цирку: арену (*arena*

– пісок) заливали водою і у штучному водоймищі влаштовували побоїще.

Реформу у постановці навмахії здійснив Геліогабал, який виставляв її в каналах, наповнених вином, і кропив плащі глядачів есенцією дикого винограду.

Усе це вважалось нормальним у тодішньому житті Римської імперії і цілком відповідало державній точці зору на народне виховання. Виступами бестіаріїв і гладіаторів, вбивствами, втравлюванням людей і звірів власті викорінювали почуття людського співчуття в глядачів, постійно підтримували войовничий дух.

Поступово все більша кількість таких явищ у житті давнього світу повною мірою показала, що культура (і масові свята, як її частка), яка все більше ставала набутком виключно панівного класу, обов'язково повинна була сприйматися класом експлуатованих як явище вороже, несумісне з мораллю трудящих. Душа і психологія народу виявлялась не в кривавих

видовищах, а деякою мірою в святах, які мали гносеологічне коріння в далекому минулому. Такими святами були сатурналії. Час Сатурна вважався золотим віком в історії людства. Не було в той час ні рабів, ні рабовласників; люди не знали, що таке страх і хвороби. В пам'ять про цей щасливий час між 17 і 28 грудня оголошувалося свято, під час якого раби вважались вільними. В місті проводились веселі карнавали. У світлій радості, під час бенкетів, де господарі пригощали своїх рабів, відчувалась людська мрія про рівність. У ці дні зникали не тільки нерівність, а й будь-яка ворожість, відкладалися суди й виконання вироків; у цей час не годилося обдумувати військові плани.

Під час сатурналій знайомі обмінювалися різними подарунками. Звичайно це були хустки, ложки, бокали, а найчастіше – воскові свічі й глиняні лялечки. До цього додавали жартівливого листа, а хто міг, – і жартівливі вірші. Імператори в ці дні влаштовували пишні ігри і на виставах під час перерви наказували кидати в публіку недорогі подарунки (ось звідси прийшов звичай розкидати на карнавалах, уже як чисті прикраси, серпантин і конфетти). У шкільної молоді в період свята були канікули.

Влаштуванням таких свят панівні класи немовби робили поступку трудящим верствам населення, а народ бачив у масових святах не милість властителів, а своє невід'ємне право.

Таким чином, римські свята, театралізовані вистави й видовища були яскравим свідченням того, що саме вони відігравали значну роль в ослабленні соціальної напруженості, в об'єднанні, хоч і тимчасовому, антагоністичних груп. Імператорський Рим у численних святах за участю самого імператора й мас населення, часто нужденного, але з надією, що справджувалася, перерозподілу благ, утверджував цінності своєї системи, водночас установлюючи стабільність елементів культу у святі. Можна навіть сказати, що під час імперської влади свята були рушієм культурного життя Риму: архітектура громадських будинків, будівництво, ремесла, торгівля, поезія, театр, цирк – усе це існувало в основному завдяки святам і для свят.

У народів Середньої Азії релігійна сторона свят збереглася більше, ніж у інших народів. В період становлення ісламу пророк Мухаммед заборонив своїм послідовникам святкувати немусульманські свята і брати в них участь, оскільки, беручи участь в релігійному святі, людина тим самим приєднується до обряду тієї релігії, яка його влаштовує і проводить.

У ісламі свята називаються арабською мовою – на мові Корану, проте існують і паралельні назви на інших мовах народів мусульманського світу, зокрема, мовах тюркської групи, на яких говорять татари, узбеки, казахи, турки. Релігійні мусульманські свята відзначаються в строгій відповідності з місячним календарем – Хиджрой, і це призводить до щорічного зміщення усіх святкових дат.

Окремим днем в релігійному ісламському календарі стоїть Джума (від араб. день зборів) – п'ятниця, що іменується кращим днем тижня. Джума – святковий, але не обов'язково неробочий день в п'ятницю у мусульман. Фактично Джума вважається днем відпочинку і святкується щотижня, як у християн воскресіння, а у іудеїв – субота. У більшості мусульманських країн п'ятниця – офіційний вихідний день, хоча в Туреччині, де релігія відокремлена від держави, вихідний день – неділя. Джума, згідно з Шаріатом, починається із заходом сонця в четвер і триває до його заходу в п'ятницю. Таким чином, священними є п'ятничний день і ніч напередодні.

Кількість свят у ісламі значно менша, ніж у християнстві, тому слід ознайомитися з основними з них.

Курбан-байрам (Ид уль-Адха) і ураза-байрам, рамадан-байрам (Ид уль-фитр) – релігійні свята ісламу («іслам» буквально означає «релігія покірності»). Обидва свята пов'язані з тридцятиденним постом – Рамазаном. Рамадан (араб.) або Рамазан (тур.) – дев'ятий місяць мусульманського календаря. Цей місяць є найважливішим і почеснішим для мусульман. В основу покладено міф про передачу Корану аллахом пророку Мухаммеду. Релігія забороняє віруючим у період посту протягом дня приймати їжу, ліки,

тамувати спрагу, палити. Закінчення посту знаменувалося святом розговіння (ураза-байрам). По переконаннях набожних людей, перша декада місяця була днями милості Аллаха. Наступна десятиденка – час прохання гріхів. А завершальні 10 днів Рамазану всемогутній Аллах своєю волею уберігає грішників від полум'я пекла.

Три останні ночі, що завершують пост, відзначаються з особливою урочистістю. Найпам'ятніша з них випадає на 27-й день священного місяця. За переказами, саме на стику цієї доби архангел Джабраил переніс небесний оригінал Корану з-під престолу Всевишнього ближче до землі, і звідси поступово його зміст передавався пророкові Мухаммеду.

Починається ураза-байрам намазом вранці. Мільйони мусульман республіки, повертаються обличчям у бік мекки, дякують Всевишнього за радість жити в благословенному краї, під мирним небом. Потім їх чекає святковий дастархан з найсмачнішими дарами благодатної землі.

Через 70 днів після закінчення посту святкували курбан-байрам (свято жертви). Кожний віруючий повинен був заколоти вівцю, корову, верблюда, супроводжуючи жертвопринесення відповідною молитвою. Згідно з віруванням, заколота на це свято вівця чи коза приносять спокуту від гріхів одній людині, корова чи бик – семи, а верблюд – десяти. Причому жертвна тварина повинна бути одноліткою без фізичних вад, бо з кожної краплі крові жертвовної тварини, – говорить в переказі, – Бог сотворить одну «гурію» (райську діву).

Церемоніал релігійних свят включав у себе й народні гуляння, під час яких народ розважався традиційними видами видовищ, поширених у тій чи іншій місцевості; вони супроводили й інші свята.

Третє велике свято середньоазіатських народів – навруз-байрам, яке широко святкувалося землеробськими народами. Це було свято весни нового року, початку польових робіт, генетично пов'язане з культом родючості, вмираючої і воскресаючої рослинності. В XIX – на початку XX ст. воно стало

офіційним у Середній Азії, встановлене як державне свято. І був інший, народний науруз. Терміни їх святкування не збігалися. Але обидва вони не мали точного дня початку святкування. Прихід наурузу визначався особливими «знаючими» людьми і збігався з появою першої зелені.

Весняне свято Нового року супроводжувалося великими гуляннями, які в містах тривали до трьох тижнів. В кишлаках святкували скромніше – до трьох днів. Завжди влаштовували святковий базар. У Самарканді, наприклад, міські власті давали розпорядження усім купцям виїхати за місто, де встановлювалися торгові ряди: один ряд – торговці смаженою рибою, другий – халвою, третій – фруктами і т. д. За торговими рядами розташовувався ряд чайхан, прикрашених шовковими тканинами. На свято з'їжджалися музиканти, танцюристи, маскаробози (витівники), борці і т.п.

Святковий ранок розпочинався на площі змаганнями у танцях і співах. У дні свята відбувалися змагання, гуляння, боротьба, цирк. Жінки й дівчата проводили гуляння окремо від чоловіків. Вони танцювали під бубон, влаштовували частування солодощами.

У дні свята женихи посилали нареченим подарунки. Гостей запрошували на обов'язковий плов і сім видів фруктів.

У Хіві, куди народ стікався з усього ханства, науруз святкували відповідно до придворного ритуалу, пишно й урочисто. На базарному майдані встановлювалося до 200 юрт, де розташовувалися приїзджі гості. У кожній юрті був свій розпорядник, який стежив за порядком і програмою святкування. Крім того, розпорядники різних юрт намагалися перевершити один одного в розвагах і дотепах. Розпорядок днів був традиційним: вранці – виступи канатохідців, потім – бої баранів, далі – боротьба, бій півнів, іноді бої собак і скачки коней. На базарах танцювали всіляки танці. Виконавцями були учні музикантів. Виступали маскаробози.

Але які б відмінності не існували в різних місцевостях Середньої Азії, всюди це було свято весни. Потім на довгі роки воно було фактично втрачене

й відновилося за ініціативою культурно-освітніх працівників у 60-ті роки, і лише з 1990 р. знову стало офіційним; у нього використовуються як старі традиції, так і те нове, що з'явилося за останні десятиріччя. Наприклад, звичай миритися на свято, хто був у сварці, вручення подарунків молодшим братам і сестрам.

У кишлаках, де святкування не було таким зтяжним, після науруз-байраму розпочиналися весняні польові роботи – оранка й сівба. Початок польових робіт супроводжувався виконанням певних звичаїв та обрядів. У домах обов'язково пекли домашнє печиво – баурсак. Биків, якими орали, перед виходом в поле відгодовували, змащували шию й роги маслом. Першу борозду проводив найстаріший і найповажніший представник кишлака. Вважалося, що все це необхідно для того, щоб оранка й сівба, які в багатьох відношеннях визначали майбутній урожай, були вдалими.

Традиційні мусульманські свята характеризувалися такими рисами:

- 1) святкове гуляння проходило звичайно біля святого місця чи мазара, побудованого на честь того чи іншого мусульманського святого;
- 2) народне гуляння завжди супроводжувалося влаштуванням базару, де проходила жвава торгівля й змагалися у своїй майстерності народні таланти;
- 3) в оселях готувалися спеціальні обрядові страви; люди ходили один до одного в гості.

У святі науруза втілилась і залишилася до наших часів ще одна традиція – змагання поетів – байтбарак.

Весняні гуляння тривають і після науруза. У Хіві й Бухарі великою популярності користуються сайлі-гулі-сурх, кизил-гул-сайлі – свято червоної квітки чи свято червоної троянди. Гуляння немовби завершували весняний цикл свят, які не мали релігійного відтінку і святкувалися лише низами. За давньою традицією це свято вважалося молодіжним. Учасники гуляння –

юнаки, молоді чоловіки й жінки, дівчата й засватанні наречені – прикрашали себе червоними трояндами.

Особливою увагою користувалися молодожони. Групи святково одягнених дівчат і жінок, переходячи з будинку в будинок, вітали молодожонів піснями і танцями. Дні гулі сурх були найзручнішими для проведення заручин і шлюбів. Саме зараз можна було вибрати наречену, оскільки, незважаючи на заборону шаріату, дівчата в дні свята скидали свої паранджі і веселилися з відкритими обличчями. За звичаєм чоловіки кидали жінкам яблука й гранати, фарбовані яйця (відзначимо, до речі, що яблука й гранати в фольклорі багатьох народів світу – це любовно-шлюбний символ). Юнаки кидали своїм коханим солодощі, посилали їм через дітей кишмиш і халву.

У Дагестані існують такі старовинні свята, як цуквер сувар – свято квітів (травень), кару – свято черешні (червень), яран сувар – свято весни (день цвітіння садів). Всі вони особливо популярні у південному Дагестані. На півночі республіки, в знаменитому аулі золоточеканщиків Кубачі досі живе весняне свято під назвою «Сорок дівчат». За традицією це день вибору наречених, день заручин.

Багатий черешневими садами аул Касумкент став центром свята у зв'язку зі збором урожаю черешні. В аграрних культурах дерево – символ багатого врожаю, родючості, добробуту, щастя. Дерево – оберіг, дерево – об'єкт поклоніння – звичайне явище старого побуту. Об'єктом поклоніння була й черешня. В програмі свята – зустріч гостей, святкова процесія по черешневих садах, показ різних сортів черешні та їх дегустація, різноманітні змагання і відпочинок у черешневому саду.

Кавказ відзначається багатонаціональністю, і у святі квітів цуквер сувар у Дагестані беруть участь різні національності. Свято проводиться в кінці травня, коли гори навкруги покриваються килимом з пальпійських квітів. За переказами, свято було встановлене на честь укладення миру ахтинців із

сусідньою громадою. Вважають також, що воно сприяє примиренню кровників (людей, які були у стані кровної помсти). Для цього торжества жінки з вечора готують страви лезгінської кухні. Обов'язковими у святі є конкурси на кращий вінок і найкрасивіший букет. Кульмінаційним моментом свята є поява прикрашеного альпійськими квітами ескорту джигітів на чолі з цуквер-ханум (королевою квітів) – дівчиною, прикрашеною квітами і одягненою як наречена.

Свята є найважливішою складовою частиною життя кожного мусульманина. Їх зміст спрямований на те, щоб проголошувати і зміцнювати основні положення вчення ісламу: віру в єдність і єдиність Аллаха – його вічність, справедливість і всемогутність; віру у визначення; визнання пророчої місії іудейських і християнських пророків, і, передусім, пророка Мухаммеда; віру у святість Корану.

ВИСНОВКИ

Отже, дослідження походження свят і обрядів у східних слов'ян показує їхню складну історію, яка об'єднує різноманітні культурні та релігійні впливи у формуванні національної та культурної ідентичності народу.

Центральною фігурою святково-видовищного комплексу Київської Русі є блазень, який за визначенням В. Всеволодського-Гернгросса є синкретичним явищем, відповідним епосі та формі синкретичного мистецтва. Клоун поєднує в собі таланти співака, музиканта, акробата, клоуна, театрального актора, акробата, дресирувальника. Безперечно, що це мистецтво, творці та організатори національних свят, розвинулося значно раніше, ще в дохристиянські часи. У писемних пам'ятках Київської Русі блазні часто згадуються під іменами «актери», «актери», «прелесники», «смехи», «шпільмани» тощо. Відомо, що слово «блазень» вперше з'явилося в давньослов'янській літературі на рубежі 9-10 ст.

Прості кияни не поспішають проміняти веселе мистецтво клоунади на церковні ритуали, які їм далеко за межами розуміння. Приховані від очей духовенства, вірні давнім звичаям і віруванням, вони збиралися в наддніпрянських лісах і ярах для участі у святкових іграх і розвагах, присвячених язичницьким богам. Як пише Б. О. Рибаків, сила традиції настільки велика, що «навіть княгині та вельможі в народні свята виходили з церкви, відвідували галасливі та веселі карнавали, молилися про родючість саме на літо, відвідували чарівні купальські «Бісові» купання». Вночі носите подарунки».

Тут слід зазначити, що ювелірне мистецтво, як і все декоративне мистецтво Київської Русі, також підтверджує загальну спрямованість язичницьких свят. Дохристиянські мотиви переважають у київських золотих прикрасах XII ст.- поні. Магічно-охоронну роль відігравали унікальні символічні символи колтів — «клін» (найраніше зерно), дерево життя, птах-

діва (сирена) тощо. Як переконливо показує Б. О. Рибаків, їх значення можна правильно зрозуміти лише в контексті звичаїв і обрядів давньослов'янських культів родючості.

Отже, можна зробити висновок, що походження цих свят, які стали відомими в X-XII століттях і відроджуються сьогодні, лежить саме в періоді Київської Русі, коли на зміну «язичницькій» релігії прийшла християнська.

Це поклало початок процесу секуляризації національних фестивалів, який перетворився на мистецьке та культурне явище. Суханов зазначає, що процес християнізації прискорив розпад язичницької обрядовості в Стародавній Русі, оголивши її подвійність і виразну силу. Те, що в таких ритуалах мало релігійно-політеїстичну функцію, було відкинуто, а те, що виражало земний досвід і думки, почало розвиватися незалежно від будь-якої релігії в руслі народної творчості.

Справжнім народним багатством Давньої Русі залишається усна народна творчість у всіх її проявах: побутові пісні, обрядові та історичні теми, прислів'я та приказки, легенди та перекази. Ритуали відображають спосіб життя, сімейні норми або сімейні звичаї. Обрядами позначали всі цикли праці – оранку, сівбу, жнива, жнива, полювання тощо. Дохристиянські свята та обряди мали народний характер, оскільки сформувалися в процесі розвитку трудової діяльності, а тому є головною основою всіх народних свят і обрядів сьогодні. Релігійна чи магічна тематика в народній обрядовості має конкретну мету — схилити одну сторону чи нейтралізувати «нечисту силу».

Тому фестивальна культура доби Київської Русі була складним, багатогранним організмом, у якому взаємодіяли й перепліталися суперечливі тенденції: світські й церковні, національно-правові, релігійні й мистецькі. І, загалом, у сучасних українських святах можна спостерігати синтез двох вір — язичницької та церковної.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексєєв Ю. Історія України: Навчальний посібник/ Юрій Алексєєв, Андрій Вертегел, Віктор Дани-ленко,. — Київ: Каравела, 2007. — 254 с.
2. Безвершук Ж.О. Культурологія: відповіді на питання екзаменаційних білетів: навч. посіб. / Ж.О. Безвершук, О.В. Щербакова. — Київ: Знання, 2012. — 326 с.
3. Білоцерківський В. Історія України: Навчальний посібник/ Василь Білоцерківський,. — 3-є вид., виправлене і доп.. — Київ: Центр учбової літератури, 2007. — 535 с.
4. Бойко О. Д. Історія України : Посібник / О. Д. Бойко. — Київ: «Академвидав», 2003. — 656 с.
5. Бойко О. Історія України: Навчальний посібник/ Олександр Бойко,. — 3-тє вид., випр., доп.. — Київ: Академвидав, 2004. — 687 с.
6. Великдень в Україні: Нариси про Великодні свята з народними піснями. — Київ: «Освіта», 1993.- 132 с.
7. Воропай О. Звичаї нашого народу. — Київ: «Оберіг», - 1993. — 496 с.
8. Гаєвська Т.І. Обряд – як соціокультурний феномен // Питання культурології: Збірник наукових статей. Вип. 20 / Київський національний університет культури і мистецтв. — Київ, 2004. — С. 26-30.
9. Головка О.Б. Північне Причорномор'я та Приазов'я в політичному й економічному розвитку Русі (IX – середина XIII ст.) / Олександр Борисович Головка // Український історичний журнал. — 2014. — № 1. — С. 21–39.
10. Губарев В. Історія України: Довідник школяра і студента/ Віктор Губарев,. — Донецьк: БАО, 2005. — 622 с.
11. Заєць І. І. Витоки духовної культури українського народу / І. І. Заєць. — Київ: Аратта, 2006.

12. Історія державності України: Експериментальній підручник / За заг. ред. Бандурки О. М., Ярмиш О. Н. – Харків: ТОВ «Одіссей», 2004. – 608 с. Дорошенко Д. Слов'янський світ у його минулому й сучасному: Т. I-III / Відпов. ред. Ю. Томаш; наук. ред. Л. Белей. Ужгород, 2005. 403 с.
13. Історія України: Навчальний посібник/ М. О. Скрипник, Л. Ф. Домбровська, В. М. Красовський та ін.; Під ред. М. О. Скрипника; М-во освіти і науки України, Одеський держ. екон. ун-т. — Київ: Центр навчальної літератури, 2003. — 366 с.
14. Климець Ю.Д. Купальська обрядовість на Україні. – Київ: «Наукова думка», 1992. – 221 с.
15. Кормич Л. Історія України: Підручник/ Людмила Кормич, Володимир Багацький,; М-во освіти і науки України. — 2-ге вид., доп. і перероб.. — К.: Алерта, 2006. — 412 с.
16. Котова Н. Історія України: Навчальний посібник/ Наталія Котова,. — Харків: Одіссей, 2005. — 413 с.
17. Курочкін О.В. Новорічні свята українців: традиції і сучасність. – Київ: «Оберіг», 1978. – 96 с.
18. Лановик Б. Історія України: Навчальний посібник/ Богдан Лановик, Микола Лазарович,. — 3-є вид., виправлене і доп.. — Київ Знання-Прес, 2006. — 598 с.
19. Обрядовість зимового циклу // Українське народознавство : навч. посібник / за ред. С.П. Павлюка. - Київ, 2006. - С. 122-132.
20. Олійник М. Історія України: Навчальний посібник для студентів дистанційної та заочної форм навчання/ Микола Олійник, Іван Ткачук,. — 3-є вид., виправлене та доповнене. — Львів: Новий Світ-2000, 2007. — 262 с.
21. Пономарьов А.П. Українська етнографія. – Київ: «Либідь», 1996. – 343 с.
22. Пригорницький В.В. Народні свята. – Київ: «Освіта», 1993. – 146 с.

23. Різдвяні свята на Україні. – Київ: «Музична Україна», 1991. – 85 с.
24. Скуратівський В.Т. Дідух: свята українського нарожу. – Київ: «Освіта», 1995
25. Сосенко К. Різдво – Коляда і Щедрий вечір. – Київ: «Українська письменниця», 1994. – 121 с.
26. Українська минувшина: Ілюстрований етнографічний довідник. – Київ: Либідь, -1993 . – 246 с.
27. Українське народознавство : навч. посібник / за ред. С.П. Павлюка ; передм. М.Г. Жулинського. - 3-тє вид., випр. - Київ: Знання, 2006. - 568 с.
28. Українські народні свята та звичаї. - Київ: «Освіта», 1993 . – 236 с.
29. Українські традиції. – Харків: «Фоліо», 2003. - 571 с.
30. Українці: Свята. Традиції. Звичаї. – Донецьк: «Аквара-Грес», 2004. – 302 с.
31. Чуткий А. Історія України: Навчальний посібник для студ. вищих навч. закладів/ Андрій Чуткий,; Міжрегіональна академія управління персоналом . — Київ: МАУП, 2006. — 345 с.
32. Шабала Я. Історія України: Для випускників шкіл та абітурієнтів/ Ярослав Шабала,. — Київ: Кондор, 2005. — 265 с.
33. Шокалюк О. Історія України: учбовий посібник/ Олексій Шокалюк,; М-во освіти і науки України, Ін-т менеджменту та економіки «Галицька академія». — Київ: Центр навчальної літератури, 2004. — 274 с.
34. Юрій М. Історія України: Навчальний посібник для студентів неісторичних факультетів всіх рівнів освіти/ Михайло Юрій,. — Київ: Кондор, 2007. — 249 с.

ДОДАТКИ
ДОДАТОК А

ДОДАТОК Б

Зелені свята. Вінниця, 2012.
Фото І. Батиревої.

ДОДАТОК В

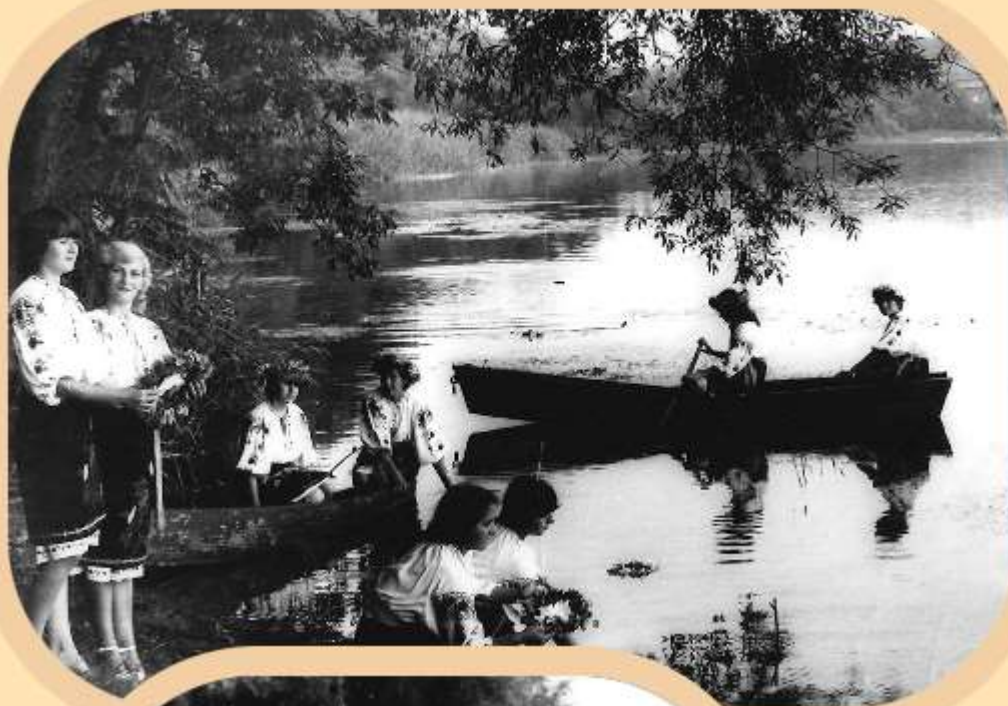
Поїзд молодих. Південна Вінниччина,
кінець 1960 рр.

ДОДАТОК Г

Багатодітна родина Липівських.
с. Голинчинці, Шаргородський
р-н. 1943 р.

ДОДАТОК Д

**Хоровод біля Купала. Фото
1970-х рр. м. Вінниця**

з фондів Навчально-наукової лабораторії з
етнології Поділля ВДПУ ім. М.
Коцюбинського